

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни “ПРАВОВІ ОСНОВИ ТА ЕТИКА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ”
для студентів спеціальностей 8.07010601, 8.05070202; 8.05020102
всіх форм навчання

Харків – 2015

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНІЙ
УНІВЕРСИТЕТ

До друку і в світ дозволяю
Перший проректор

Гладкий І.П.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни “ПРАВОВІ ОСНОВИ ТА ЕТИКА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ”
для студентів спеціальностей 8.07010601, 8.05070202; 8.05020102
всіх форм навчання

Усі цитати, цифровий,
фактичний
матеріал та бібліографічні
відомості перевірені, написання
одиниць відповідає стандартам

Затверджено методичною
радою університету,
протокол №
від _____ 200__ р.

Упорядники:

О.Г. Остапенко

Відповідальний за випуск:

О.М. Шершенюк

Харків ХНАДУ – 2015

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни “ПРАВОВІ ОСНОВИ ТА ЕТИКА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ”
для студентів спеціальностей 8.07010601, 8.05070202; 8.05020102
всіх форм навчання

Затверджено методичною радою
університету,
протокол №
від _____ 200 ____ р.

Харків – 2015

Тема. Господарське право та господарське законодавство

1. Поняття господарського права
2. Принципи господарського права
3. Господарські правовідносини та їх класифікація
4. Система господарського права
5. Господарське законодавство та його характеристика

1. Поняття господарського права

Господарське право, як і будь-яку іншу юридичну дисципліну, можна визначити, насамперед, за предметною ознакою, тобто за сукупністю суспільних відносин, що регулюються нормами господарського права.

З цієї точки зору господарське право є системою норм, що регулюють *господарські відносини*, тобто відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання. Отже, саме господарські відносини у сфері економіки України і становлять предмет господарського права.

Під господарською діяльністю у Господарському кодексі розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність (ч. 1 ст. 3 ГК).

У наведеному визначенні представлені такі ознаки господарської діяльності як:

- особливий суб'єктний склад (господарську діяльність здійснюють суб'єкти господарювання);
- особлива сфера здійснення господарської діяльності – сфера суспільного виробництва;
- вартісний характер результатів господарської діяльності, що мають цінову визначеність.

Отже, господарська діяльність розглядається як суспільно-корисна діяльність членів суспільства, їх спілок (об'єднань) щодо виготовлення продукції, надання послуг, виконання робіт.

Така суспільно-корисна господарська діяльність має наступні *ознаки*:

по-перше, вона полягає у виробництві продукції, виконанні робіт, наданні послуг не для власних потреб виробника, а для задоволення потреб інших осіб (сфера суспільного виробництва);

по-друге, вона виконується на професійних засадах;

по-третє, результати такої діяльності мають вартісний характер, вони реалізуються за плату, тобто функціонують як товар;

по-четверте, ця діяльність поєднує як приватні інтереси виробника, так і публічні інтереси (держави, суспільства, значних прошарків населення тощо).

Господарська діяльність (господарювання) здійснюється *на загальних принципах*, перелік яких встановлено в ст. 6 ГК. До них належать:

- забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання;

- свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом;
- вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України;
- обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави;
- захист національного товаровиробника;
- заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини.

Залежно від мети і способу організації та здійснення господарської діяльності ч. 2 ст. 3 ГК виділяє два її види – господарську комерційну діяльність і некомерційну господарську діяльність.

Господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом, а суб'єкти такої діяльності (підприємництва) є підприємцями.

Господарська діяльність може здійснюватись і без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність).

Господарська комерційна діяльність (підприємництво) здійснюється суб'єктом господарювання (підприємцем) як самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик діяльність з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку (ст. 42 ГК).

Підприємництво є основним видом господарської діяльності. Основні положення щодо здійснення підприємництва встановлені нормами Глави 4 ГК (статті 42–51). Так, згідно з ч. 1 ст. 43 ГК “Свобода підприємницької діяльності” підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.

Разом з тим, ч. 3 ст. 43 ГК встановлює обмеження у здійсненні підприємницької діяльності, що полягають:

а) у забороні здійснювати окремі види діяльності, перелік яких встановлює Закон України від 1 червня 2000 р. “Про ліцензування певних видів господарської діяльності” без спеціального дозволу (ліцензії);

б) у встановленні законом переліку видів діяльності, підприємництво в яких забороняється,

Частина 4 ст. 43 ГК встановлює загальне правило, відповідно до якого здійснення підприємницької діяльності забороняється органам державної влади та органам місцевого самоврядування,

Законом обмежується підприємницька діяльність посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Некомерційна господарська діяльність здійснюється з метою задоволення певних суспільних потреб незалежно від прибутковості такої діяльності: отримання прибутку від такої діяльності відіграє другорядну роль (такою є діяльність частини казенних, експериментальних та інших планово-збиткових підприємств, які фінансуються за рахунок держави).

Згідно з ч. 1 ст. 52 ГК некомерційне господарювання – це самостійна систематична господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку.

Некомерційна господарська діяльність здійснюється суб'єктами господарювання державного або комунального секторів економіки у галузях (видах діяльності), в яких відповідно до ст. 12 ГК забороняється підприємництво, на основі рішення відповідного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування. Некомерційна господарська діяльність може здійснюватися також іншими суб'єктами господарювання, яким здійснення господарської діяльності у формі підприємництва забороняється законом (ч. 2 ст. 52 ГК).

У разі якщо господарська діяльність громадян або юридичної особи, зареєстрованої як суб'єкт некомерційного господарювання, набуває характеру підприємницької діяльності, до неї застосовуються положення ГК та інших законів, якими регулюється підприємництво (ч. 3 ст. 53 ГК).

На суб'єктів господарювання, які здійснюють некомерційну господарську діяльність, поширюються загальні вимоги щодо регулювання господарської діяльності з урахуванням особливостей її здійснення різними суб'єктами господарювання, які визначаються ГК та іншими законодавчими актами (ч. 1 ст. 54 ГК).

Методи господарського права – це сукупність способів регулюючого впливу норм господарського права на поведінку суб'єктів господарських правовідносин. Концептуально методи господарського права будуються на двох принципах: загальнодозвільному (“дозволено все, що не заборонено законом”), за яким діють підприємства і підприємці, та зобов'язуючому (“суб'єкти господарського права зобов'язані і мають вчиняти те, що на них покладено законом”). Цей принцип в основному стосується органів державного управління економікою. Як зазначається в ст. 19 Конституції України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Господарські відносини є комплексними відносинами. Вони поєднують у собі організаційні і майнові (вартісні) елементи. Тому у господарському праві як комплексній галузі права загалом діють три (а не один, як у некомплексних галузях) основні методи правового регулювання. При цьому щодо певних конкретних відносин може діяти лише один з названих методів. Інші ж відступають на “другий план” і застосовуються тоді, коли це прямо передбачено (не заборонено) законодавством, якщо в них виникає потреба.

В умовах становлення ринкової економіки переважно застосовується *метод автономних рішень* суб'єктів господарських відносин. Він ґрунтується на тому, що суб'єкти господарювання мають право з власної ініціативи приймати будь-які рішення, які не суперечать законодавству України. Це означає, що суб'єкти господарських відносин самостійно: а) планують свою господарську діяльність; б) в межах законодавства вільно обирають предмети господарських договорів і визначають зобов'язання в них, інші умови господарських взаємовідносин.

Існує ще *метод владних приписів* (вимог законів і вказівок компетентних органів, обов'язкових для суб'єктів господарських відносин). Згідно з ним діяльність (поведінка) суб'єктів господарювання підпорядковується обов'язковим моделям правовідносин, визначеним законодавством. Це,

зокрема, обов'язковість дотримання заборон закону щодо здійснення господарської діяльності (ліцензії, квоти, спеціальні режими тощо), обов'язок визначених у законодавстві суб'єктів господарювання укласти з державою державні контракти тощо.

У господарському праві діє також *метод рекомендацій*. Держава регулює поведінку суб'єктів господарських відносин шляхом рекомендованих моделей відповідних правовідносин. Наприклад, примірні форми договорів щодо окремих видів відносин, методичні рекомендації стосовно окремих видів діяльності у сфері господарювання – це приклади застосування державою зазначеного методу.

Залежно від конкретних господарських ситуацій, інтересу держави стосовно тих або інших господарських відносин та інших чинників, що регулюють господарське життя, можуть використовуватися будь-які із зазначених методів, виходячи з того, який з них буде найефективнішим.

2. Принципи господарського права

Принципи господарського права – це основоположні ідеї та положення, які відображають сутність підприємницького права.

В господарському праві діють загальноправові принципи верховенства права; справедливості; законності; гуманізму; демократизму; рівності суб'єктів, взаємної відповідальності особи та держави.

Комплексний характер господарського права обумовлює використання цивільно-правових та адміністративно-правових галузевих принципів.

До першої групи належить:

- принцип рівності правового режиму всіх суб'єктів;
- принцип дозвільної спрямованості цивільно-правового регулювання;
- принцип непорушності права власності, тобто суб'єктами підприємництва забезпечується можливість вільно, на власний розсуд, володіти, користуватися та розпоряджатися належним їм майном;
- принцип свободи договору;
- принцип вільного переміщення товарів, послуг та фінансових коштів на території України.

До другої групи належить принцип влади та підкорення, який полягає у наявності права державних органів (посадових осіб), в межах компетенції, контролювати діяльність підприємців, а у разі виявлення правопорушень, застосовувати заходи впливу.

3. Господарські правовідносини, їх ознаки та види

Господарсько-правова концепція і Господарський кодекс (ст. 1) визначають господарські відносини у власному (спеціальному) розумінні. А саме: *господарськими є відносини*, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Господарські відносини як предмет регулювання складаються лише з двох елементів – організаційного (організація виробництва, обігу) і майнового.

Сукупність господарських відносин у такому вузькому розумінні є предметом господарського права. За предметом у такому розумінні господарське право вирізняється з інших галузей права, норми яких діють у сфері господарювання.

Розмежування відносин у сфері господарювання з іншими видами відносин встановлене ст. 4 ГК, в ч. 1 якої зазначено, що не є предметом регулювання Господарського кодексу:

а) майнові та особисті немайнові відносини, що регулюються Цивільним кодексом України;

б) земельні, гірничі, лісові та водні відносини, відносини щодо використання й охорони рослинного і тваринного світу, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, атмосферного повітря;

в) трудові відносини;

г) фінансові відносини за участі суб'єктів господарювання, що виникають у процесі формування та контролю виконання бюджетів усіх рівнів;

д) адміністративні та інші відносини управління за участі суб'єктів господарювання, в яких орган державної влади або місцевого самоврядування не є суб'єктом, наділеним господарською компетенцією, і безпосередньо не здійснює організаційно-господарських повноважень щодо суб'єкта господарювання.

Господарські відносини мають певні ознаки. Насамперед, це *обмежене, порівняно з цивільним правом, коло суб'єктів*. Такими суб'єктами є учасники відносин у сфері господарювання, перелік яких встановлено ст. 2 ГК. Це:

– суб'єкти господарювання;

– споживачі;

– органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією;

– громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Особливим суб'єктом господарських відносин є держава, від імені якої діють її органи.

Другою характерною ознакою господарських відносин є існування організаційно-господарських зобов'язань як окремого виду господарських зобов'язань, а також поєднання в господарських відносинах організаційних і майнових елементів. Таке поєднання викликане тим, що однією з правових підстав виникнення та функціонування господарських правовідносин між суб'єктами господарювання та їх контрагентами є, зокрема, державні замовлення і державні завдання (ст. 13 ГК). Правовою підставою виникнення господарських правовідносин є рішення їхніх суб'єктів укласти відповідний договір: господарський (ст. 184 ГК) або організаційно-господарський (ст. 186 ГК). Ці рішення ґрунтуються, зокрема, на планах учасників господарських відносин (плани економічного і соціального розвитку, бізнес-плани тощо).

Третя ознака господарських відносин - їх матеріальний зміст, тобто суспільне виробництво і реалізація (оборот) суб'єктами господарювання продукції (виконання робіт, надання послуг).

Відповідно до ч. 4 ст. 3 ГК сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини.

Господарсько-виробничими є майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності (ч. 5 ст. 3 ГК).

Під *організаційно-господарськими відносинами* розуміють відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю (ч. 6 ст. 3 ГК).

Внутрішньогосподарськими є відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами (ч. 7 ст. 3 ГК), Слід зазначити, що регулювання цих відносин у зв'язку з їх особливим характером здійснюється не нормами ГК, а положеннями локальних правових актів, що приймаються самими господарськими організаціями стосовно своїх структурних підрозділів.

Господарські правовідносини можуть бути класифіковані за різними ознаками.

Так, за *характером правовідносин* розрізняють:

- відносини з безпосереднього здійснення господарської діяльності (виробництва та реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг);
- відносини з організації господарської діяльності (державна реєстрація, ліцензування, патентування, квотування та інші форми державного регулювання господарської діяльності),

За *взаємним становищем сторін* правовідносини поділяються на:

- горизонтальні, учасники яких рівноправні;
- вертикальні, в яких одним з учасників виступає орган управління, в тому числі власник майна чи уповноважений ним орган.

За *сферою дії* правовідносини поділяються на:

- внутрішньогосподарські, що виникають всередині господарської організації між її структурними підрозділами, а також між господарською організацією та її структурними підрозділами;
- міжгосподарські (зовнішньогосподарські), що виникають між юридично самостійними суб'єктами господарювання.

За *галузями господарювання і сферами управління*, в яких вони виникають і функціонують, виділяють такі правовідносини:

- у галузі промисловості;
- у галузі сільського господарства;
- у галузі транспорту;
- у галузі капітального будівництва;
- у сфері приватизації;
- у сфері антимонопольного (конкурентного) регулювання;
- у сфері зовнішньоекономічної діяльності тощо.

4. Система господарського права

Система господарського права	
Інститут права	Норма права
Загальна частина	Особлива частина

Система підприємницького права визначається системою його складових частин (цивільного та адміністративного права) і включає відповідні норми та інститути, які регулюють підприємницьку діяльність.

Відповідно, Загальна частина включає норми та інститути, які розповсюджуються на діяльність будь-яких суб'єктів.

До Особливої частини входять норми та інститути, які регулюють діяльність окремого суб'єкта чи окремих видів господарської діяльності.

5. Господарське законодавство та його характеристика

Система господарського законодавства загалом обумовлена предметом регулювання. Офіційно межі цього предмета сьогодні визначені у кодифікованому нормативному акті – Господарському кодексі України.

Згідно зі ст. 1 ГК він визначає основні засади господарювання в Україні і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Отже предметом господарського законодавства є господарські відносини, тобто відносини між організаціями щодо виробництва і реалізації (поставки, купівлі-продажу, міни) продукції, відносини у капітальному будівництві, відносини у закупівлі сільськогосподарської продукції в аграрних товаровиробників (агropідприємств та фермерських господарств), відносини організацій всіх видів транспорту з клієнтами та між собою, відносини у державному страхуванні, зовнішньоекономічній діяльності тощо. Це точка зору представників теорії господарського права. Згідно з нею господарське законодавство являє собою самостійну галузь – систему нормативних актів, правила яких регулюють господарські відносини щодо організації та здійснення господарської діяльності в галузі суспільного виробництва і обігу.

Принцип пріоритету спеціальних норм міжнародного договірної права над загальними нормами господарського права України. Цей принцип сформульований, зокрема, у ст. 50 ГК: “У разі якщо чинним міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, встановлено інші правила щодо підприємництва, ніж ті, що передбачено законодавством України, застосовуються правила міжнародного договору. Правила міжнародних договорів України, чинних на момент прийняття Конституції України, застосовуються відповідно до Конституції України в порядку, визначеному цими міжнародними договорами”.

Принцип надання нормам міжнародних економічних договорів статусу національного законодавства України. Законом України від 29 червня 2004 р. “Про міжнародні договори України” чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства.

Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору (ст. 19 Закону). Якщо такого порядку не встановлено, пріоритет, згідно з нормами міжнародного права, мають норми міжнародних договорів.

Господарське законодавство – це система нормативних актів, які регулюють господарські правовідносини.

Сьогодні до системи господарського законодавства (джерел господарського права) включаються наступні види нормативних актів чи окремі їх частини:

- 1) Конституція України.
- 2) Нормативні акти міжнародного характеру.
- 3) Закони (Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України та інші звичайні закони).
- 4) Підзаконні нормативні акти:
 - а) укази та розпорядження Президента України, зокрема, з економічних питань;
 - б) постанови, розпорядження та декрети Кабінету Міністрів;
 - в) постанови, накази та інструкції центральних органів виконавчої влади, які мають галузеву спрямованість;
 - г) розпорядження голів місцевих державних адміністрацій та рішення органів місцевого самоврядування.
- 5) Локальні нормативні акти (засновницький (установчий) договір, статут, положення).

Крім нормативних актів, діюче законодавство передбачає можливість використання звичайних норм, тобто звичаїв, в тому числі звичаїв ділового обороту. Крім того, можливе використання норм рекомендаційного характеру, які містяться в роз'ясненнях Президії Вищого Господарського суду України та його інформаційних листах.

Стаття 7 Цивільного кодексу передбачає, що **звичаєм** є правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є усталеним у певній сфері цивільних відносин.

Якщо цивільні відносини не врегульовані Цивільним кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором, вони регулюються тими правовими нормами вказаних актів, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини (**аналогія закону**). У разі неможливості використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин, вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства (**аналогія права**).

Тема. Поняття підприємництва.

1. Передумови здійснення підприємницької діяльності.
2. Поняття підприємницької діяльності та її ознаки.
3. Принципи підприємницької діяльності.
4. Види підприємницької діяльності.

5. Обмеження у здійсненні підприємницької діяльності.

1. Передумови здійснення підприємницької діяльності.

Першою з передумов здійснення підприємницької діяльності була політична передумова, пов'язана з визнанням і закріпленням права людини на підприємницьку діяльність на національному конституційному рівні (закріплення права приватної власності, можливості здійснення приватизації, що сприяло появі нових професій та створенню недержавних структур з підготовки таких спеціалістів).

Підґрунтям для розвитку підприємництва була індивідуальна трудова діяльність, яка стимулювала громадян до такої діяльності і на цій основі по суті почали розвиватися приватні підприємницькі відносини наслідку процесу суверенізації всіх боків життя українського суспільства було спочатку визнання у ст. 4 Закону УРСР “Про економічну самостійність Української РСР” індивідуальної (особистої і приватної трудової) власності, а потім приватна власність стала домінуючою. Наступним кроком була приватизація. Такі важливі політичні кроки є основою для кардинальних змін в економічній сфері. Це стимулювало активну підприємницьку діяльність громадян (спочатку на “човниковому” рівні). Розвиток такої діяльності зумовив необхідність для її учасників у засвоєнні нових професій, нових підходів у взаємовідносинах, нових знань, допомоги держави та створюваних недержавних структур у підготовці та перепідготовці спеціалістів.

Проявлена політична воля на створення сприятливого соціального, економічного та політичного клімату сприяла розвитку підприємництва. Але щоб підприємець був зацікавлений у тривалій діяльності, повинна бути стабільною політична обстановка в країні та стійка впевненість у неможливості зміни політичного курсу, відміни чи поправок закону. При політичній нестабільності капітал шукає більш сприятливий законодавчий, в тому числі податковий, “клімат” і уходить туди.

Для розвитку підприємницької діяльності в державі повинна бути сприятлива *економічна ситуація*, а також сприятлива і виважена інвестиційна політика. Перш за все це стосується зміни характеру відносин власності. Економічний устрій, що базувався на безмежному пануванні державної власності з її командно-розподільчим механізмом, не міг забезпечити умови для творчості та ініціативи. Без останнього неможливе широке розповсюдження нововведень. Тому обов'язковою умовою розвитку підприємництва є наявність приватної власності, яка дає простір приватній ініціативі для праці, що обмежується фізичними та інтелектуальними можливостями людини. Тому проведена велика та мала приватизація мала метою відродження приватної власності як основи підприємництва, з притаманною їй конкуренцією, свободою дій підприємця та керівника комерційної структури (менеджера).

До передумов зайняття та розвитку підприємницької діяльності належить стабільність державної, економічної та соціальної політики, зважена податкова політика та пільговий податковий режим, наявність розвинутої інфраструктури підтримки підприємництва (перш за все малого), наявність ефективної системи захисту інтелектуальної власності, формування гнучких механізмів підвищення

ділової активності, можливість вільного виходу на зовнішній ринок, стабільна та ефективна кредитна система тощо.

Якщо підприємництво стає економічно не вигідним, якщо великий податковий тиск, то капітал втікає, що призводить до тінезації економіки.

Для прийняття рішення про зайняття підприємницькою діяльністю велике значення мають інфляційні процеси. Вони здатні призвести до банкрутства чи суттєвих неефективних витрат. Тому якщо доля фінансового ризику велика, то такою діяльністю займатись стає небезпечно і капітал уходить у більш сприятливу економічну зону чи в “тінь”, або операції згортаються до кращих часів.

Особливе значення мають *правові передумови* – наявність стабільного законодавства та його спрямованість на забезпечення сприятливих умов для здійснення такої діяльності. Якщо воно враховує економічні закономірності і процеси, то воно відіграє стимулюючу роль, а якщо воно консервативне – навпаки. При цьому доля законів повинна бути переважаючою, при домінімі підзаконних актів виникає загроза частих змін та можливості тиску з боку держави.

Важливе значення серед умов дійсно вільного та безпечного підприємства відводиться стану правопорядку. Якщо підприємець відчуває значний тиск з боку криміналітету, якщо держава проявляє безпорядність перед організованою злочинністю, якщо високий рівень корумпованості суспільства, то підприємець перепідпорядковується незаконним угрупованням і рано чи пізно припиняє свою діяльність. Тому при відкритті своєї справи фізична особа з’ясовує і можливі для неї наслідки через призму законності та правопорядку. Не випадково, що в останні роки приймаються рішучі реальні кроки щодо боротьби з організованою (в тому числі економічною) злочинністю, корумпованістю. Особливо це має велике значення для залучення в економіку України іноземних інвестицій. Розробляючи рекомендації щодо участі американських підприємців у інвестиційних процесах, Сенат США та Держдепартамент періодично проводять дослідження та публікують дані про стан правопорядку в тій чи іншій країні.

Для реалізації підприємницької правоздатності повинні бути *правосуб’єктні передумови* – відсутність заборон чи обмежень для зайняття нею конкретною особою. За загальним правилом підприємницька правоздатність – здатність мати підприємницькі права та обов’язки настає з досягненням повноліття – 18 років (виключення – вступ до кооперативу – з 16 років, укладення шлюбу до досягнення повноліття, емансипація).

Не можуть займатися підприємництвом особи, які у встановленому порядку обмежені у дієздатності чи визнані недієздатними.

Особи, яким за законом (наприклад, ч. 2 ст. 42 Конституції України) заборонено займатися підприємництвом, теж не можуть активно ним займатися. Але вони можуть бути власниками простих акцій і мати обмежені корпоративні права. Власне для цього і проводилась велика приватизація.

Обмежуються права на здійснення такої діяльності для осіб, щодо яких вироком суду чи законом установа міра соціального захисту проти рецидиву скоєння ними злочинів.

До *організаційних передумов* можна віднести чітке визначення та закріплення механізму легалізації підприємництва, оптимізацію системи уповноважених державних органів, що здійснюють реєстрацію суб'єктів підприємництва, видають ліцензії та патенти тощо, спрощення порядку легалізації, що власне і проведено дерегулятивними указами Президента України.

Оскільки людина самостійно реалізує свою підприємницьку правоздатність, то важливе значення при виборі роду занять відіграють психологічні особливості, схильність особи до такого роду діяльності, комфортність. Значення також має психологічна стабільність особи (у більшості випадків неспроможність підприємницьких структур і як їх наслідок – банкрутство – настає внаслідок людського фактору).

При виборі підприємництва, як соціально та юридично значимої діяльності, значна увага приділяється професійним знанням та досвіду, в тому числі організаційної діяльності. У більшості випадків при виборі видів підприємницької діяльності орієнтуються на фахові можливості. Більш того для ряду видів такої діяльності вони є обов'язковими (наприклад, адвокатська або торгівельна діяльність).

Підприємницька діяльність залежить від ряду інших передумов: кліматичних, сезонних, територіальних (наприклад, у курортних місцевостях підприємництво носить сезонний характер).

2. Поняття підприємницької діяльності та її ознаки.

Надії на покращення економічного стану в Україні і відповідно забезпечення гідного людини рівня життя пов'язуються із розвитком підприємницької діяльності. За своєю природою це економічна діяльність на ринках пропозицій попиту, товару та праці. Вона базується на принципах, передбачених ст. 3 ГК України.

Аналіз цих принципів дає підставу зробити висновок, що основне концептуальне начало у підприємстві – це свобода. Без неї підприємство неможливе, бо не здатне швидко пристосовуватися до умов ринку, а отже буде неконкурентоздатним. Але якщо свобода – усвідомлена необхідність, яка реалізується особою в суспільстві, то необхідно рахуватися і з інтересами самого суспільства, з інтересами держави та інших осіб. Держава бере на себе обов'язок встановлювати рамки та умови реалізації такої свободи.

Відповідно до статті 42 Господарського Кодексу України, **підприємство** розглядається як самостійна ініціативна систематична на власний ризик господарська діяльність (щодо виготовлення та реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг), що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних та соціальних результатів і одержання прибутку.

Підприємство повинно здійснюватися легально, тобто особа повинна у встановленому порядку зареєструватися як підприємець та у разі необхідності отримати спеціальні дозволи.

Ознаки підприємницької діяльності:

1) Самостійність (особа сама визначає режим майна, самостійно користується, розпоряджається своєю власністю).

- 2) Систематичність (непідприємницькою є діяльність, яка здійснюється менше чотирьох разів протягом календарного року).
- 3) Ініціативність (особа сама вирішує форму підприємництва).
- 4) Легальність (правомірність і законність створеної структури).
- 5) Ризикованість (особа постійно ризикує).
- 6) Мета підприємницької діяльності (отримання прибутку).
- 7) Форми підприємницької діяльності (виготовлення та реалізація продукції, виконання робіт та надання послуг).

3. Принципи підприємницької діяльності.

Принципи підприємницької діяльності – основоположні базові ідеї та положення, яким повинна відповідати підприємницька діяльність і які виходять із загальних положень про свободу здійснення такої діяльності.

- 1) Вільний вибір видів підприємницької діяльності (для окремих осіб здійснення підприємницької діяльності не можливо; особа, яка вчинила корисливий злочин не може займати керуючу посаду; якщо до особи було застосоване обмеження займатися окремими видами підприємницької діяльності);
- 2) Залучення на добровільних засадах до здійснення підприємницької діяльності майна та коштів юридичних та фізичних осіб;
- 3) Самостійне формування програм діяльності, вибір постачальників та споживачів виробленої продукції, встановлення цін відповідно до законодавства;
- 4) Вільний найм працівників (вільне формування штату);
- 5) Залучення матеріально – технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законодавством;
- 6) Вільне розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших передбачених законом платежів;
- 7) Самостійне здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, а також використання підприємцем належної йому долі валової виручки на свій розсуд;
- 8) комерційного розрахунку та власного комерційного ризику (стаття 44 Господарського Кодексу України).

4. Види підприємницької діяльності:

1) В залежності від форми власності, на якій заснована підприємницька діяльність виділяють:

- 1.1 приватну
- 1.2 державну
- 1.3 комунальну
- 1.4 колективну (за Господарським кодексом України).

2) В залежності від способу отримання прибутку у країнах з високо розвиненою економікою:

- 2.1 інтерпренерську (матеріальне виробництво, в результаті якого створюється товар)
- 2.1 антрепренерську (посередницька діяльність по доведенню такого товару до споживача).

3) *В залежності від характеру товару:*

3.1 матеріальне виробництво (створення товару, робіт, послуг)

3.2 нематеріальне виробництво (інтелектуальне власність)

4) *В залежності від обсягу річного прибутку та чисельності працюючих:*

4.1 малий бізнес (до 50 працівників та доход перевищує суму, еквівалентну 500 тис. євро)

4.2 середній бізнес

4.3 великий бізнес (понад 1000 працівників та доход перевищує суму, еквівалентну 5 млн. євро)

5) *В залежності від формальної ознаки:*

5.1 Підприємницька діяльність з виробництва та реалізації товарів

5.2 Підприємницька діяльність з виконання робіт

5.3 Підприємницька діяльність з надання послуг

5.4 Комерційне підприємництво

6) *В залежності від організаційно-правової форми:*

6.1 Підприємницька діяльність без створення юридичної особи (просте підприємництво)

6.2 Підприємницька діяльність зі створенням юридичної особи (складне підприємництво):

6.2.1.унітарне

6.2.2 корпоративне

5. Обмеження у здійсненні підприємницької діяльності.

Обмеження суб'єктного складу:

1) Законодавство встановлює неможливість заняття підприємницькою діяльністю певних категорій громадян (військовослужбовців, службових осіб органів прокуратури, суду, державної безпеки, нотаріату, внутрішніх справ, органів державної влади та місцевого самоврядування).

2) Не можуть займатися підприємницькою діяльністю і особи, які вчинили злочин і до яких судом застосовано покарання у вигляді позбавлення права на заняття окремим видом діяльності.

3) Особи, які мають непогашену судимість за крадіжки, хабарництво та інші корисливі злочини, які не можуть бути зареєстровані як підприємці, не можуть бути співзасновником підприємства, обіймати в підприємницьких товариствах і об'єднаннях керівні посади і посади пов'язані з матеріальною відповідальністю.

Друга категорія обмежень пов'язана з монополією держави на певну діяльність (діяльність по виготовленню та реалізації наркотичних засобів, зброї та вибухових речовин, по виготовленню цінних паперів та грошових знаків) може здійснюватися тільки державними підприємствами, а проведення ломбардних операцій також і повними товариствами, виготовлення та реалізація зброї та боєприпасів до неї, видобування бурштину, охорона окремих особливо важливих об'єктів державної власності може здійснюватися тільки тими підприємствами, перелік яких встановлює Кабінет Міністрів України. Виробництво та торгівля спиртом (етиловим, коньячним, плодовим), алкогольними напоями, тютюновими виробами може здійснюватися лише на підприємствах за умови наявності у них спеціальних ліцензій.

Окрім загальних передумов підприємництва чинним законодавством встановлено ряд спеціальних вимог:

1. Щодо місця заняття підприємництвом, наприклад у вільних економічних зонах.

Згідно Закону України “Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон” від 13 жовтня 1992 р, спеціальною (вільною) економічною зоною визнається частина території України, на якій встановлюється і діє спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування і дії законодавства України. Це проявляється в запровадженні пільгових митних, валютно-фінансових, податкових та інших умов діяльності національних та іноземних суб’єктів підприємництва;

2. Щодо організаційно-правової форми (проведення ломбардних операцій можуть здійснювати лише товариства із розширеною відповідальністю).

Здійснення підприємництва на території України, на її континентальному шельфі та у виключній (морській) економічній зоні іноземними юридичними особами визначається спеціальними нормативними актами. Так, Законом України “Про зовнішньоекономічну діяльність” встановлено, що юридичні особи здійснюють зовнішньоекономічну діяльність без державної реєстрації їх як її учасників;

3. Щодо форми власності. Хоча всі форми власності за загальним правилом рівні, але держава залишає за собою монопольне право на виготовлення та реалізацію наркотичних речовин, зброї та вибухових речовин, по виготовленню цінних паперів та грошових знаків. Держава може підтримувати деякі стратегічні для неї види підприємницької діяльності особливими правовими та, перш за все, економічними засобами. Це зокрема стосується сільськогосподарського виробництва;

4. В ряді випадків встановлюються спеціальні територіальні, часові та інші вимоги, наприклад щодо розміру статутного фонду та його величини на момент державної реєстрації.

Володілець монопольних прав в разі надання їх іншим особам може встановлювати граничні обсяги виробництва товару, територіальні обмеження щодо його реалізації тощо. Вони встановлюються сторонами ліцензійної угоди чи договору франчайзингу.

Спеціальні правила підприємництва встановлені щодо територій, які мають певний особливий правовий статус (прикордонні, зони вільного підприємництва, портах тощо);

5. Щодо обсягів виробництва та реалізації товару шляхом встановлення квот. Такі квоти можуть бути встановлені як самою державою так і володільцем виключного права;

6. Щодо способу здійснення підприємництва, яке повинно бути екологічно безпечне, не суперечити засадам моралі, людяності, гуманізму. У більшості випадків само виробництво повинно бути сертифіковане;

7. Щодо предмету діяльності. Так не допускається роздрібна торгівля вибухонебезпечними та піротехнічними виробами;

8. Щодо суміщення видів діяльності. Не допускається одночасна торгівля промисловими та продовольчими товарами, а також деякими продовольчими товарами (шоколадні вироби з рибопродукцією). Не допускається конкуренція

видів діяльності між повним товариством та його учасником. Останній не може займатись тим же видом діяльності, що повне товариство.

Чинні нормативні акти встановлюють ряд інших обмежень та правил, яких повинні дотримуватись у своїй діяльності суб'єкти підприємництва.

Так, аудиторською діяльністю, як і можливість бути повіреним у справах інтелектуальної власності може займатися лише громадянин України. Громадяни інших держав чи піддані такою діяльністю на території України займатися не можуть. До речі, такі заборони діють в більшості країн.

Тема: Організаційно-правові форми підприємницької діяльності.

1. Загальна характеристика суб'єктів господарювання. Поняття організаційно-правової форми.
2. Підприємницька діяльність без утворення юридичної особи.
3. Загальна характеристика юридичних осіб.
4. Правовий статус підприємства.
5. Правовий статус об'єднань підприємств.
6. Правовий статус господарських товариств.

1. Загальна характеристика суб'єктів господарювання. Поняття організаційно-правової форми.

Суб'єктами господарського права виступають носії відповідних суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, які можуть самостійно і від свого імені вступати в господарські правовідносини. Згідно ст. 42 Конституції України кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Однак підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом. Загальне правило встановлює рівність кожного на заняття підприємництвом, а спеціальне – окремі категорії громадян України цим правом не користуються до того моменту поки на них поширюється спеціальний правовий статус. Лише залишення такого статусу відкриває можливість для виникнення підприємницької правоздатності.

Таким чином, Основний Закон надаючи праву на заняття підприємництвом конституційний ранг, тим самим і визначився у підприємницькій правоздатності – здатності мати підприємницькі суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Цивільна правоздатність, на базі якої виникає підприємницька правоздатність, визначається за всіма людьми в незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ч. 2 ст. 24 Конституції України).

Для того щоб особа могла займатись підприємництвом необхідно мати в повному обсязі право- та дієздатність, що передумовлено необхідністю учинення юридичного значимих дій та можливістю нести відповідальність у передбачених законом чи договором випадках. Відомо, що цивільна правоздатність виникає в момент народження та припиняється смертю людини, може у випадках та порядку передбачених законом бути обмежена. Цивільна ж

правосуб'єктність юридичних осіб виникає одночасно і пов'язується із її реєстрацією (точніше з моментом отримання свідоцтва про державну реєстрацію), а припинення із ліквідацією – підписанням передаточного (ліквідаційного) балансу. Однак стосовно підприємництва є цілий ряд специфічних моментів. Вони пов'язані з віком здійснювання юридично-значимих дій, їх змістом, вирішенням питань

Правоздатність будь-якого суб'єкта права може бути *загальною* та *спеціальною*. Якщо загальна правоздатність є передумовою для здійснення будь-яких видів діяльності та набуття будь-яких видів не заборонених законом прав, то спеціальна дає можливість здійснювати лише такі види діяльності, які відповідають предмету діяльності даного конкретного суб'єкта. Господарська правосуб'єктність фізичних та юридичних осіб є загальною, оскільки законодавство передбачає право зазначених суб'єктів здійснювати будь-яку не заборонену законом діяльність. В той же час вчені вважають, що господарська правосуб'єктність фізичних та юридичних осіб є спеціальною порівняно з цивільною правосуб'єктністю.

Особа повинна мати в повному обсязі цивільну дієздатність – здатність своїми діями набувати для себе суб'єктивні права та юридичні обов'язки (ст. 30 ЦК України) і як її необхідні складові елементи – угодоздатність (правочиноздатність) та деліктоздатність.

Для досягнення мети підприємницької діяльності необхідно, щоб вона здійснювалась організовано та в межах встановленого законом порядку. Такий порядок обумовлений формами власності, способами розмежування повноважень по управлінню майном суб'єкта підприємництва, метою створення, вимогами законодавства, тощо. Тому організаційно-правову форму підприємницької діяльності розглядають як поняття, яке вказує на особливості правового статусу (становища) власника майна, порядок здійснення ним повноважень по управлінню, визначає дозволені законодавством види діяльності, керівні органи, межі та порядок відповідальності за підприємницькими зобов'язаннями.

Організаційно-правову форму можна визначити як обраний власником юридичний спосіб організації керування (управління) його майном в порядку і на умовах, встановлених законом, що відображає правосуб'єктність, правове положення майна та спеціалізацію суб'єкта, що певним чином обумовлює порядок створення та припинення суб'єкта, а також положення його засновників чи власників.

В загальному вигляді організаційно-правові форми підприємницької діяльності поділяють на:

- підприємницьку діяльність без утворення юридичної особи
- підприємницьку діяльність юридичної особи.

2. Підприємницька діяльність без утворення юридичної особи.

Суб'єкти підприємницької діяльності – фізичні особи – це громадяни України, іноземні громадяни (піддані), особи без громадянства, особи, що мають подвійне громадянство(біпатриди) та біженці.

Стаття 50 Цивільного кодексу встановлює, що право на заняття підприємницькою діяльністю надається лише фізичній особі з повною цивільною дієздатністю.

Повна цивільна дієздатність фізичної особи набувається з 18 років чи з моменту реєстрації шлюбу до досягнення 18 років. Крім того, у разі досягнення 16 років і наявності бажання займатися підприємницькою діяльністю за наявності письмової згоди батьків (усиновителів), піклувальника або органу опіки та піклування, особі може бути надана повна цивільна дієздатність і вона може бути зареєстрована як підприємець. Відповідно, підприємницька правота дієздатність набувається нею з моменту державної реєстрації.

Норми Цивільного кодексу, присвячені статусу фізичної особи-підприємця, встановлюють необхідність державної реєстрації суб'єкта, а також зазначає, що коли фізична особа розпочала підприємництво без державної реєстрації, уклавши відповідні договори, вона не має права реалізувати її як підприємець у зв'язку з тим, що вона не легалізована навіть у разі порушення процедури реєстрації чи відмови у неї. По укладеним договорам така особа несе повну відповідальність в межах загальної правосуб'єктності. Організація підприємництва без створення юридичної особи є найбільш простим способом управління майном, необхідним для здійснення такої діяльності. Це проявляється у автономності діяльності фізичної особи-підприємця.

Переваги організаційно-правової форми:

- а) можливість реєстрації не тільки за постійним, але і за переважним та тимчасовим місцем проживання (менший реєстраційний збір);
- б) можливість поєднання такої діяльності з іншими незабороненими законодавством видами діяльності;
- в) самостійне прийняття рішень щодо управління майном, виділеним для зайняття підприємницькою діяльністю;
- г) відсутність імперативних вимог, тобто обов'язкових вимог держави щодо формування майнових фондів;
- д) можливість легкого вилучення прибутку;
- е) спрощений перелік необхідної документації та порядок її ведення, зокрема спрощений порядок бухгалтерського обліку та звітності, в тому числі податкової;
- є) можливість тимчасового призупинення обраної діяльності та наступне її поновлення у вигідний для себе час;
- ж) спрощений, порівняно з юридичними особами, порядок ліквідації суб'єкта;
- з) мінімальний розмір витрат при отриманні спеціальних дозволів;
- і) легкість пристосування до тенденцій ринку;
- й) відсутність жорсткої залежності від механізму ціноутворення, характерних для комерційних структур.

Недоліки організаційно-правової форми без створення юридичної особи:

- а) законодавче обмеження щодо предмету діяльності;
- б) обмеження, обумовлені нездатністю громадянина здійснювати максимально широкий спектр бажаних видів діяльності, наявністю професійних, освітніх та матеріальних можливостей підприємця;

в) обов'язок особи відповідати за підприємницькими зобов'язаннями всім своїм майном.

3. Загальна характеристика юридичних осіб.

Юридична особа – це організація, яка має відокремлене майно, від свого імені набуває права та обов'язки, зареєстрована у встановленому порядку, може бути позивачем чи відповідачем в суді.

Юридична особа має певні індивідуальні ознаки:

- а) найменування;
- б) місце знаходження;
- в) печатки і штампи;
- г) розрахунковий рахунок;
- д) засновницькі документи;
- е) фірмові найменування, знаки для товарів і послуг, тощо.

Цивільний кодекс поділяє юридичних осіб на юридичних осіб публічного права (створюються розпорядчим актом органу державної влади, органу влади АРК чи органів місцевого самоврядування) та юридичних осіб приватного права. Крім того встановлюється поділ юридичних осіб, в залежності від організаційної форми, на товариства та установи, причому товариства поділяються на підприємства (господарські товариства та виробничі кооперативи) та непідприємницькі.

Стаття 83 ЦК установлює, що юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, установлених законом. При цьому **товариством** є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), що мають право участі в цьому товаристві. Товариство може створюватися однією особою, якщо інше не встановлено законом. Товариства поділяються на підприємницькі (що мають за мету одержання прибутку і наступний його розподіл між учасниками товариства) і непідприємницькі (не мають за мету одержання прибутку для наступного його розподілу між учасниками). **Установою** є організація, створена однією чи декількома особами (засновниками), що не беруть участь у керуванні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками за рахунок цього майна.

4. Правовий статус підприємства.

Підприємство – самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торгівельної та іншої господарської діяльності (ст. 62 ГК).

Підприємства можуть створюватись для здійснення підприємницької та господарської некомерційної діяльності. Як правило, підприємство є статутним суб'єктом. Воно не може мати в своєму складі юридичних осіб.

Класифікація підприємств:

- 1) в залежності від форми власності:
 - а) приватне підприємство (діє на основі приватної власності громадян чи суб'єктів господарювання (юридичної особи));

б) підприємство, що діє на основі колективної власності (корпоративне або унітарне підприємство, яке діє на основі колективної власності засновника (засновників));

в) комунальне підприємство (діє на основі комунальної власності територіальної громади);

г) державне підприємство (діє на основі державної власності);

д) підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності);

- підприємство з іноземними інвестиціями;

- іноземне підприємство (у статутному фонді іноземні інвестиції становлять 100%);

2) в залежності від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду:

а) унітарні – створюються одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. До унітарних підприємств відносять:

- державні;

- комунальні;

- підприємства, засновані на власності об'єднань громадян, релігійної організації;

- підприємства, засновані на приватній власності засновника.

б) корпоративні – утворюються двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та (або) підприємницької або трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами на основі корпоративних прав, в тому числі через створені ними органи, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. До корпоративних підприємств відносять:

- кооперативні підприємства;

- підприємства у формі господарського товариства;

- інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб.

3) В залежності від кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік:

а) малі (не більше 250 осіб працюючих, обсяг доходу не більше 70 млн. грн.);

б) великі (чисельність працюючих більше 1000 осіб, обсяг валового доходу більше 100 млн. грн.);

в) середні (усі інші).

Підприємство може створювати філії (виконують частину функцій підприємства), представництва (виконують представницькі функції підприємства), відділення та інші відокремлені підрозділи; вони не є юридичними особами і діють на підставі положення про них затвердженого підприємством.

Державні підприємства – створюються органами державної влади в розпорядчому порядку. Майно такого підприємства знаходиться у державній власності та закріплюється за ним на праві господарського відання чи оперативного управління.

Державні комерційні підприємства діють на підставі статуту на принципах підприємництва і несуть відповідальність за наслідками своєї діяльності всім належним йому на праві господарського відання майном.

Казенні підприємства створюються за рішенням Кабінету Міністрів України в галузях народного господарювання, в яких:

- законом дозволено здійснення господарської діяльності лише державним підприємствам;
- основним (понад 50%) споживачем продукції (робіт, послуг) виступає держава;
- за умовами господарювання не можлива вільна конкуренція товаровиробників чи споживачів;
- переважаючим (понад 50%) є виробництво суспільно необхідної продукції (робіт, послуг), яке за своїми умовами і характером потреб, що ним задовольняються, не може бути рентабельним;
- приватизація майнових комплексів державних підприємств заборонено законом.

Майно належить їм на праві оперативного управління.

Комунальні унітарні підприємства – утворюються в розпорядчому порядку компетентним органом місцевого самоврядування. Майно такого підприємства закріплюється за ним на праві повного господарського відання (комунальні комерційні підприємства) або на праві оперативного управління (комунальні некомерційні підприємства).

Підприємства колективної власності (гл. 10 ГК) – це корпоративне або унітарне підприємство, що діє на основі колективної власності засновника (засновників). ГК передбачає наступні види підприємств колективної власності:

- **Виробничий кооператив** – це добровільне об'єднання громадян, на засадах членства з метою спільної виробничої або іншої господарської діяльності, що базується на їх особистій трудовій участі та об'єднанні майнових пайових внесків. Учасі в управлінні підприємством та розподілі доходу між членами відповідно до їх участі у його діяльності.

- **Споживче товариство** – це самоврядне організація громадян, які на основі добровільності членства, майнової участі та взаємодопомоги, об'єднуються для спільної господарської діяльності з метою колективно організованого забезпечення своїх економічних та соціальних інтересів. Споживче товариство та їх спілки можуть створювати підприємство споживчої кооперації.

- **Підприємство об'єднань громадян, релігійної організації** – це унітарне підприємство, засноване на власності об'єднання громадян (громадської організації, політичної партії), або власності релігійної організації для здійснення господарської діяльності з метою виконання їх статутних завдань.

Приватне підприємство діє на підставі приватної власності юридичних осіб одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці.

Фермерське господарство – є формою підприємництва громадян з метою виробництва, переробки та реалізації товарів сільськогосподарської продукції.

Орендне підприємство – це підприємство, створене на основі оренди цілісного майнового комплексу існуючого державного або комунального підприємства чи майнового комплексу, виробничого структурного підрозділу (структурної одиниці) цього підприємства з метою здійснення підприємницької діяльності.

5. Правовий статус об'єднань підприємств.

Об'єднанням підприємств (ст. 117 ГК) є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань.

Види об'єднань підприємств:

1) в залежності від порядку заснування:

а) господарське об'єднання – об'єднання підприємств, утворені за їх ініціативою, не залежно від їх виду, які на добровільних засадах об'єднують свою господарську діяльність.

б) державні чи комунальні господарські об'єднання – об'єднання підприємств, утворені державними (комунальними) підприємствами за рішенням Кабінету Міністрів України, міністерств або рішенням компетентних органів місцевого самоврядування (як правило у формі корпорацій або концернів незалежно від назви об'єднання);

2) за організаційно-правовою формою:

а) **асоціація** – це договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації та кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації. Асоціація не може втручатися в діяльність підприємств – учасників;

б) **корпорація** – це договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації;

в) **консорціум** – це тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо);

г) **концерн** – це статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій, на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності.

3) **промислово-фінансова група** (Закон “Про ПФГ” 1995р.) є об’єднанням, яке створюється за рішенням Кабінету Міністрів України на певний строк з метою реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва і структурної перебудови економіки України, включаючи програми згідно з міжнародними договорами України, а також з метою виробництва кінцевої продукції.

У складі ПФГ визначається головне підприємство, яке має виключне право діяти від імені групи як учасника господарських відносин.

ПФГ не підлягає державній реєстрації як суб’єкт господарювання і не є юридичною особою; діє на підставі Генеральної угоди;

4) **асоційовані підприємства (господарські організації)** – група суб’єктів господарювання – юридичних осіб, пов’язаних між собою відносинами економічної та (або) організаційної залежності у формі участі в статутному фонді та (або) в управлінні. Залежність між асоційованими підприємствами може бути простою або вирішальною (ч. 1 ст. 126 ГК);

5) **холдингова компанія** – це відкрите акціонерне товариство, яке володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств (крім пакетів акцій, що перебувають у державній власності (ч. 5 ст. 126 ГК та ст. 1 ЗУ “Про холдингові компанії в Україні” від 15.03.2006 р.).

6. Правовий статус господарських товариств.

Статус господарських товариств сьогодні регулюється главою 8 Цивільного кодексу “Підприємницькі товариства” (параграф 1 підрозділу 2 розділу II книги I), главою 9 Господарського кодексу “Господарські товариства” та Законом “Про господарські товариства” від 19 вересня 1991 року і Законом України “Про акціонерні товариства” від 17 вересня 2008 р.

Господарськими товариствами визнаються підприємства або інші суб’єкти господарювання, створені юридичними особами та (або) громадянами шляхом об’єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку (ч. 1 ст. 79 ГК).

Господарські товариства, крім повного та командитного, можуть створюватися однією особою. Установчі документи господарського товариства повинні містити відомості про вид товариства, предмет і цілі його діяльності, склад засновників і учасників, склад і компетенцію органів товариства, порядок прийняття ними рішень та інші відомості.

Види господарських товариств:

а) акціонерні (АТ) діють на підставі статуту(за законом

б) товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ) діють на підставі статуту(за законом

в) товариства з додатковою відповідальністю (ТДВ) “Про господарські товариства” – статуту та засновницького договору)

г) повні товариства діють на підставі

д) командитні товариства засновницького договору

а) АТ – господарське товариство, яке має статутний фонд, поділений на певну кількість акцій однакової номінальної вартості і несе відповідальність за зобов’язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть ризик збитків,

пов'язаних з діяльністю товариства, в межах вартості належних їм акцій (ч. 2 ст. 80 ГК).

Типи акціонерних товариств: публічні та приватні.

Таблиця. Порівняння АТ

Критерії	Публічні акціонерні товариства	Приватні акціонерні товариства
Кількісний склад акціонерів	Не обмежений	Кількість акціонерів не повинна перевищувати 100 акціонерів
Порядок відчуження акцій	Акціонери мають право відчужувати акції без згоди інших акціонерів	Статутом може бути передбачено переважне право його акціонерів та самого товариства на придбання акцій, що пропонуються їх власником до продажу третій особі
Особливості обігу акцій	Публічне акціонерне товариство зобов'язане пройти процедуру включення акцій до біржового списку хоча б однієї фондової біржі	Акції приватного акціонерного товариства не можуть купуватися та/або продаватися на фондовій біржі, за винятком продажу шляхом проведення на біржі аукціону.
Порядок розміщення акцій додаткової емісії	Приватне і публічне (тобто шляхом публічної пропозиції по купівлі акцій невизначеному колу осіб) розміщення акцій	Приватне розміщення акцій (серед визначеного кола осіб)
Особливості голосування на загальних зборах	Голосування здійснюється виключно за бюлетенями	Можливе шляхом відкритого голосування, використання бюлетенів
Зобов'язання щодо наявності власної вебсторінки в мережі Інтернет	Має	Не має

Закон встановлює мінімальний розмір статутного фонду АТ – 1250 мінімальних заробітних плат.

Органи управління АТ:

1) вищий орган – загальні збори акціонерів (ст. 41 Закону “Про господарські товариства”, ст. 159 ЦК);

2) виконавчий орган – правління (ст. 47 Закону, ст. 161 ЦК);

3) контролюючі органи:

а) рада акціонерів(спостережна рада) – представляє інтереси акціонерів між проведенням зборів та контролює діяльність правління (ст. 46 Закону, ст. 160 ЦК);

б) ревізійна комісія, здійснює контроль за фінансово-господарською діяльністю правління, членами є акціонери (ст. 49 Закону). ЦК передбачає можливість здійснення контролю за фінансово-господарською діяльністю шляхом проведення аудиторських перевірок.

б) ТОВ – господарське товариство, що має статутний фонд поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном. Учасники товариства, які повністю сплатили свої внески, несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, в межах своїх внесків (ч.3 ст. 80 ГК).

Мінімальний розмір статутного фонду ТОВ – 100 мінімальних заробітних плат. Учасники можуть передавати частку один одному і третій особі (за згодою інших учасників). На момент реєстрації кожен учасник повинен внести не менше 50% долі. Кількість учасників не повинна перевищувати 10 осіб.

Органи управління ТОВ:

- збори учасників (ст. 59 Закону, ст. 145 ЦК);
- виконавчий орган – дирекція (колегіальний орган) або директор(одноособовий) (ст. 62 Закону, ст. 145 ЦК);
- ревізійна комісія – контролюючий орган (ст. 63 Закону).

в) ТДВ – господарське товариство, статутний фонд якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів, яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями власним майном, а у разі його недостатності учасники товариства несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників.

Всі інші положення щодо статусу ТДВ аналогічні положенням щодо статусу ТОВ.

г) повне товариство – господарське товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном (ч. 3 ст. 80 ГК).

Повне товариство здійснює свою діяльність на основі установчого (засновницького) договору.

Ведення справ повного товариства здійснюється за загальною згодою всіх учасників, всіма учасниками або одним чи декількома з них. В останньому випадку обсяг повноважень учасників визначається дорученням, яке підписується рештою учасників. Учасники товариства не вправі від свого імені та в своїх інтересах здійснювати угоди однорідні з цілями діяльності товариства, а також брати участь у будь-яких товариствах(крім акціонерного), які мають однорідну з повним товариством мету діяльності.

д) командитне товариство – господарське товариство, в якому один або декілька учасників (повні учасники) здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність всім своїм майном, на яке за законом може бути звернено стягнення, а решта учасників беруть участь в діяльності товариства лише своїми вкладками (вкладники) (ч. 6 ст. 80 ГК).

Управління справами здійснюють учасники з повною відповідальністю. На момент реєстрації командитного товариства кожен вкладник повинен внести

не менше 25% свого внеску. Сукупний розмір часток вкладників не повинен перевищувати 50% майна товариства, зазначеного в засновницькому договорі.

Учасники повного товариства та повні учасники командитного товариства – завжди лише особи, які зареєстровані як суб'єкти підприємництва.

Тема. Легалізація суб'єктів підприємництва

1. Поняття, види та етапи легалізації.
2. Загальний порядок державної реєстрації юридичних осіб — суб'єктів підприємництва.
3. Загальний порядок державної реєстрації фізичних осіб — суб'єктів підприємництва.
4. Реєстрація внесення змін та доповнень в установчі документи юридичної особи і відомостей про фізичну особу – підприємця.
5. Загальні положення щодо реєстрації припинення суб'єктів підприємництва.
6. Спеціальний порядок реєстрації суб'єктів підприємництва.
7. Загальні положення щодо ліцензування господарської діяльності.

1. Поняття, види та етапи легалізації

Легалізація розглядається як узаконення чи надання законної сили, перехід на легальне положення. В більшості випадків легалізація пов'язується з державною реєстрацією суб'єкта, але деякі види легалізації мають перманентний характер (необов'язковий), наприклад, ліцензування, патентування).

Легалізація є необхідною обов'язковою передумовою для участі у підприємницьких відносинах; вона свідчить про намір особи здійснювати підприємницьку діяльність на законних підставах і через легалізацію особи реалізують своє право на зайняття підприємницькою діяльністю і, відповідно, набувають підприємницьку правосуб'єктність.

Сутність легалізації проявляється у здійсненні ряду послідовних юридично значимих дій спрямованих на набуття прав і обов'язків підприємця. Відповідно легалізацію поділяють на:

- ✓ внутрішню;
- ✓ зовнішню.

Внутрішня легалізація проявляється в ініціативній стадії, проходить організаційну стадію і закінчується формалізацією (вибір керівника; організаційно-правової форми; виду діяльності; місцезнаходження). Така внутрішня легалізація є передумовою зовнішньої легалізації, яка починається процедурою державної реєстрації, після якої слідує статистична, дозвільна, податкова, банківська, пенсійна, страхова, пожежна, санітарна тощо, а також спеціальна (ліцензування, сертифікація, акредитація тощо).

Під легалізацією розуміють певну послідовність юридично значимих дій особи по реалізації власного права на заняття підприємництвом з метою узаконення цієї діяльності.

Таким чином, легалізація виконує контрольну функцію, що має за мету дотримання законодавства щодо виконання умов здійснення підприємництва, ведення Єдиного державного реєстру суб'єктів підприємництва, забезпечення пріоритетів національного товаровиробника тощо.

Легалізація проводиться у заявочному та дозвільному порядку (заява в органи внутрішніх справ, податкові органи).

ГК у ст. 58 та ст. 59 встановлює загальні положення державної реєстрації створення та припинення суб'єктів господарювання. Але порядок державної реєстрації детально врегульований спеціальним нормативним актом Законом України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності" від 15 травня 2003 р.

2. Загальний порядок державної реєстрації юридичних осіб — суб'єктів підприємництва

Державна реєстрація — це засвідчення факту створення або припинення юридичної особи, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, а також здійснення інших передбачених законом реєстраційних дій шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру (ст. 4 Закону).

Державна реєстрація проводиться державним реєстратором виключно у виконавчому комітеті міської ради міста обласного значення або у районній, районній міст Києва та Севастополя державній адміністрації за місцезнаходженням юридичної особи (це місцезнаходження постійно діючого виконавчого органу особи, а у разі його відсутності — місцезнаходження органу або особи, уповноваженого діяти від імені юридичної особи без довіреності) або за місцем проживання фізичної особи — підприємця.

Документи, які подаються державному реєстратору викладаються державною мовою. Вони передаються особисто або надсилаються рекомендованим листом.

Закон передбачає можливість резервування найменування юридичної особи (ст. 23). Для резервування найменування засновник або уповноважена ним особа подають державному реєстратору:

- 1) заяву про резервування найменування;
- 2) документ, що підтверджує внесення плати за це (розмір плати — два неоподаткованих мінімумів доходів громадян) — квитанція банку.

Резервування здійснюється протягом 3-х робочих днів з дати надходження документів. У разі відсутності в Єдиному державному реєстрі найменування юридичної особи, тотожного тому, яке зазначено в заяві про резервування найменування юридичної особи, державний реєстратор вносить до Єдиного державного реєстру запис про резервування найменування юридичної особи і видає (надсилає рекомендованим листом) довідку про резервування найменування юридичної особи, яка дійсна протягом двох місяців (для відкритих акціонерних товариств – протягом 9 місяців).

Для проведення державної реєстрації юридичної особи надаються наступні документи (ст. 24 Закону):

- 1) заповнена реєстраційна картка на проведення реєстрації;

- 2) у передбачених законом випадках копія рішення засновників (уповноваженого органу) про створення юридичної особи;
- 3) два примірники установчих документів;
- 4) документ, що засвідчує внесення реєстраційного збору (десять неоподаткованих мінімумів доходів громадян);
- 5) інші, передбачені ст. 24 Закону, документи (довідка про здійснення резервування).

Державний реєстратор за відсутності підстав для відмови у проведенні реєстрації повинен внести до реєстраційної картки ідентифікаційний код заявника відповідно до умов Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України та внести до Єдиного державного реєстру запис про реєстрацію. Строк державної реєстрації не повинен перевищувати 3-х робочих днів з дати надходження документів.

Не пізніше наступного робочого дня з дати реєстрації засновнику видається свідоцтво про державну реєстрацію і один примірник установчих документів.

Державний реєстратор не пізніше наступного робочого дня з дати реєстрації повинен передати відповідним органам статистики державної податкової служби, пенсійного фонду України, фондів соціального страхування повідомлення про проведення реєстрації із зазначенням номера і дати внесення запису до реєстру та відомості з реєстраційної картки.

3. Загальний порядок державної реєстрації фізичних осіб — суб'єктів підприємництва

Порядок державної реєстрації фізичної особи, яка має намір стати підприємцем, регулюється розділом 5 Закону. Для проведення реєстрації така особа подає наступні документи:

- 1) заповнену реєстраційну картку;
- 2) копію довідки про включення заявника до державного реєстру фізичних осіб — платників податків та інших обов'язкових платежів;
- 3) документ, що підтверджує внесення реєстраційного збору (два неоподаткованих мінімумів доходів громадян).

Строк державної реєстрації не повинен перевищувати двох робочих днів з дати надходження документів. Свідоцтво про реєстрацію оформлюється і видається особі не пізніше наступного робочого дня з дати реєстрації.

Державний реєстратор повідомляє, не пізніше наступного дня з дня реєстрації, відповідні органи про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця (аналогічно юридичній особі).

4. Реєстрація внесення змін та доповнень в установчі документи юридичної особи і відомостей про фізичну особу – підприємця

Зміни до установчих документів юридичної особи, а також зміна прізвища та (або) імені, та (або) по-батькові, або місця проживання фізичної особи підприємця підлягають обов'язковій державній реєстрації шляхом внесення відповідних змін до записів Єдиного державного реєстру (збір становить 30% реєстраційного збору).

Відокремлені підрозділи юридичної особи не реєструються.

Внесення змін до установчих документів оформлюється окремим додатком (на титульній сторінці додатку робиться відмітка, що ці документи є невід'ємною частиною установчих документів) або викладенням установчих документів у новій редакції.

Для такої реєстрації подаються наступні документи (ст. 29 закону):

- 1) реєстраційна картка;
- 2) нотаріально засвідчена копія рішення засновників, якими затверджено зміни до установчих документів;
- 3) оригінал установчих документів з відміткою про їх державну реєстрацію;
- 4) два примірники змін до установчих документів;
- 5) документ, що підтверджує внесення реєстраційного збору.

Державний реєстратор приймає рішення про державну реєстрацію змін до установчих документів і не пізніше наступного робочого дня з дня проведення такої реєстрації видає один примірник оригіналу установчих документів в новій редакції, один примірник у старій редакції з відміткою про проведення реєстрації та повідомляє про реєстрацію відповідні органи.

Скасування державної реєстрації змін до установчих документів здійснюється на підставі судового рішення в порядку передбаченому ст. 31 закону.

Державна реєстрація змін до відомостей про фізичну особу – підприємця передбачена ст. 45 закону. Для державної реєстрації таких змін подаються наступні документи:

- 1) заповнена реєстраційна картка;
- 2) оригінал свідоцтва про державну реєстрацію;
- 3) документ, що підтверджує внесення реєстраційного збору.

5. Загальні положення щодо реєстрації припинення суб'єктів підприємництва

Порядок державної реєстрації припинення юридичної особи передбачено розділом IV закону. Юридична особа припиняється в результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам – правонаступникам в результаті злиття, приєднання, поділу, перетворення (реорганізації) або в результаті ліквідації за рішенням прийнятим засновниками (учасниками юридичної особи) або уповноваженим ними органом, за судовим рішенням або за рішенням органу державної влади прийнятим у випадках передбачених законом. Юридична особа є такою, що припинилася з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про державну реєстрацію припинення юридичної особи.

Розділ VI закону передбачає порядок державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця у разі:

- 1) прийняття такою особою рішення про припинення підприємницької діяльності;
- 2) смерті особи; постановлення судового рішення про оголошення особи померлою або визнання безвісно відсутньою;

3) постановлення судового рішення про припинення підприємницької діяльності такої особи (банкрутство, здійснення діяльності, забороненої законом);

4) постановлення судового рішення про визнання особи недієздатною або обмеження обсягу дієздатності.

6. Спеціальний порядок реєстрації суб'єктів підприємництва

Для окремих організаційних форм підприємництва законодавство може встановлювати інший спеціальний порядок державної реєстрації (як правило, стосовно тих видів діяльності, які безпосередньо стосуються національної безпеки України, чи виключної компетенції держави: системи грошового обігу, засобів масової інформації, фондів бірж, вищої освіти, охорони здоров'я).

Цей порядок характеризується наступними рисами:

1) стосується лише тих видів діяльності чи організаційно-правових форм, які прямо встановлені законом.

2) здійснюється центральними органами виконавчої влади чи загальними державними центрами (НБУ, Міністерство фінансів);

3) здійснюється на підставі спеціальних відомчих актів;

4) встановлюються спеціальні вимоги щодо статутного фонду, організаційно-правової форми, кваліфікації засновників, змісту діяльності тощо;

5) стосується юридичних осіб, створених у дозвільному порядку;

6) більший термін реєстрації (до 30 днів);

7) підвищений розмір реєстраційного збору.

7. Загальні положення щодо ліцензування господарської діяльності.

Відносини, пов'язані з ліцензуванням певних видів господарської діяльності, регулюються законом "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" від 1 червня 2000 р.

Ліцензування банківської, зовнішньоекономічної діяльності, каналів мовлення, освіти, електроенергетики, використання ядерної енергії, інтелектуальної власності, виробництва й торгівлі спиртом, алкогольними напоями та тютюновими виробами регулюється окремими законами.

Стаття 9 закону передбачає біля 60-ти видів діяльності, що підлягають ліцензуванню.

Для отримання ліцензії на кожен вид діяльності подається заява про її видачу до відповідного органу, що видає ліцензії.

Ліцензія – це документ державного зразка, який засвідчує право суб'єкта господарювання – ліцензіата – на ведення зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов.

За способом дозволу ліцензії бувають:

1) відкриті (з загальним опублікованим дозволом займатися вказаною діяльністю на термін не менше 1 місяця);

2) генеральні (дозвіл на заняття певною діяльністю, операціями з певними товарами чи з певною країною або їх групою на вказаний в ліцензії період ліцензування);

3) виключні (надають монополісне право на здійснення певного виду діяльності. Використовуються вкрай рідко);

4) разові (видаються на здійснення кожного окремого виду діяльності конкретним суб'єктам на період не більший, ніж технологічно необхідний для здійснення такої ліцензованої операції).

Рішення про видачу ліцензії приймає орган ліцензування у строк не пізніше ніж десять робочих днів з дати надходження заяви та доданих до неї документів. Повідомлення про прийняття рішення про видачу ліцензії або про відмову у видачі ліцензії надсилається (видається) заявникові в письмовій формі протягом трьох робочих днів з дати прийняття відповідного рішення.

Строк дії ліцензії встановлюється Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування, але не менше, ніж три роки.

Тема. Припинення суб'єктів підприємництва.

1. Підстави припинення суб'єктів підприємництва. Реорганізація суб'єктів підприємницької діяльності.

2. Ліквідація суб'єкта підприємництва – юридичної особи.

3. Банкрутство суб'єктів підприємництва. Процедура банкрутства. Санація боржника. Ліквідаційна процедура.

4. Стягнення боргів з банкрута та порядок задоволення вимог кредиторів.

1. Підстави припинення суб'єктів підприємництва. Реорганізація суб'єктів підприємницької діяльності.

Припинення суб'єктів підприємництва, як і їх утворення, здійснюється в порядку, передбаченому в законі. Розрізняють підстави, способи і форми припинення суб'єктів підприємництва.

Підстави припинення є певні життєві обставини, з якими закон пов'язує виникнення, зміну та припинення правовідносин (юридичні факти).

Способи припинення – це передбачений законом порядок здійснення процедури припинення, яка починається за волею власника або уповноваженої ним особи або за рішенням компетентного органу держави (суду).

Форми припинення – це прийоми, за допомогою яких здійснюється процедура припинення. До таких форм належать реорганізація та ліквідація.

Виділ є формою створення СПД, хоча до нього застосовуються окремі положення щодо злиття суб'єктів.

Оголошення про реорганізацію (ліквідацію) будь-якого суб'єкта підприємницької діяльності підлягає опублікуванню реєструючим органом у

спеціальному додатку газети “Урядовий кур’єр” та (або) в офіційному друкованому виданні органу державної влади або органу місцевого самоврядування за місцем знаходження суб’єкта підприємницької діяльності протягом 10 днів з дня припинення діяльності суб’єкта (ст. 59 ГК).

Повним (універсальним) визнається *правонаступництво*, при якому до правонаступника переходять всі права та обов’язки.

При *частковому* (сингулярному) *правонаступництві* до створеного суб’єкта підприємницької діяльності (правонаступника) переходить тільки частина активів та пасивів реорганізованого суб’єкта за розподільним балансом.

Внаслідок *злиття* суб’єкта підприємницької діяльності з іншими всі вони припиняють своє самостійне юридичне існування, а всі майнові права та обов’язки кожного з них переходять до утвореного суб’єкта.

Злиття вважається завершеним з моменту державної реєстрації створеної юридичної особи та державної реєстрації припинення юридичних осіб, які припиняються в результаті злиття (ч. 13 ст. 37 ЗУ “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – суб’єктів підприємницької діяльності”). Злиття (приєднання) проводиться за згодою Антимонопольного комітету України або його органів (територіальних утворень).

При *приєднанні* одного суб’єкта підприємництва до іншого до останнього переходять всі майнові права та обов’язки приєданого суб’єкта. Відповідно суб’єкт, який приєднався, втрачає статус юридичної особи.

Приєднання вважається завершеним з моменту державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи, що не припиняється в результаті приєднання, та державної реєстрації припинення юридичних осіб, що припиняються в результаті приєднання (ч. 11 ст. 37 ЗУ “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – суб’єктів підприємницької діяльності”).

У разі *поділу* суб’єкта підприємницької діяльності до нових суб’єктів, які виникли внаслідок поділу за розподільчим балансом (розподільним актом), переходять у відповідних частинах майнові права та обов’язки реорганізованого суб’єкта. Відповідно суб’єкт, який реорганізується втрачає статус юридичної особи, а замість нього створюються декілька нових суб’єктів.

Антимонопольний комітет має право давати обов’язкові розпорядження про примусовий поділ монопольних утворень.

Поділ вважається завершеним з моменту державної реєстрації створення утворених юридичних осіб та державної реєстрації припинення юридичних осіб, що припиняються в результаті поділу (ч. 14 ст. 37 ЗУ “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – суб’єктів підприємницької діяльності”).

При *перетворенні* суб’єкта підприємницької діяльності змінюється його організаційно-правова форма. В такому випадку до створеного суб’єкта переходять майнові права та обов’язки “попереднього” суб’єкта. Перетворення вважається завершеним з моменту державної реєстрації створеної юридичної особи та державної реєстрації припинення юридичних осіб, що припиняються в результаті перетворення (ч. 15 ст. 37 ЗУ “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – суб’єктів підприємницької діяльності”).

Указ Президента України від 15 червня 1993 р. “Про корпоратизацію підприємств” визначає, що *корпоратизацією* є перетворення державних підприємств, ЗАТ, більш ніж 75% статутного фонду яких перебуває у державній власності, а також виробничих та науково-виробничих об’єднань, правовий статус яких не був приведений у відповідність з чинним законодавством, у ВАТ.

Наказ Фонду державного майна України від 12 лютого 1993 р. № 69, яким затверджено положення “Про порядок перетворення суб’єктів підприємницької діяльності зі змішаною формою власності, створених за участю державних підприємств, у господарські товариства”: якщо частка державного майна більше 65% – у ЗАТ, в інших випадках – у ТОВ.

Громадяни-підприємці можуть припинити свою діяльність зі зміною організаційно-правової форми чи без зміни; може мати місце перетворення у разі створення юридичної особи фізичною особою – підприємцем.

2. Ліквідація суб’єкта підприємництва – юридичної особи.

Ліквідація суб’єкта підприємницької діяльності означає повне припинення його діяльності.

Підстави ліквідації передбачені ст. 59 ГК України. До них належать:

- рішення власника чи уповноваженого ним органів; рішення інших осіб – засновників чи їх правонаступників (ч. 6 ст. 59 ГК);
- закінчення строку, на який було створено суб’єкт, або досягнення мети, заради якої він створювався;
- скасування державної реєстрації;
- рішення суду чи господарського суду, в т.ч. визнання суб’єкта підприємницької діяльності банкрутом.

Оголошення про ліквідацію будь-якого суб’єкта підприємницької діяльності підлягає опублікуванню реєструючим органом у спеціальному додатку газети “Урядовий кур’єр” та (або) в офіційному друкованому виданні органу державної влади або органу місцевого самоврядування за місцем знаходження суб’єкта підприємницької діяльності протягом 10 днів з дня припинення діяльності суб’єкта (ст. 59 ГК).

Відповідно до положень статті 110 ЦК України *юридична особа ліквідується*:

1) за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, в тому числі у зв’язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу, досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами;

2) за рішенням суду про визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути, а також в інших випадках, встановлених законом.

Вимога про ліквідацію юридичної особи на підставах, зазначених у п. 2 ч. 1 ст. 110 ЦК, може бути пред’явлена до суду органом, що здійснює державну реєстрацію, а також учасником юридичної особи. Рішенням суду про ліквідацію юридичної особи на його учасників або орган, уповноважений установчими документами приймати рішення про ліквідацію юридичної особи,

можуть бути покладені обов'язки щодо проведення ліквідації юридичної особи. Якщо вартість майна юридичної особи є недостатньою для задоволення вимог кредиторів, юридична особа ліквідується в порядку, встановленому законом про відновлення платоспроможності або визнання банкрутом. Для ліквідації у встановленому законом порядку створюється ліквідаційна комісія.

Ліквідаційна комісія утворюється:

1. власником, його представником чи уповноваженим органом;
2. вищими органами (наприклад, при ліквідації суб'єктів, заснованих на колективній власності);
3. господарським судом.

Орган, який прийняв рішення про ліквідацію, встановлює порядок і строки ліквідації та заявлення претензій кредиторами, який не може бути менше 2 місяців з дня оголошення про ліквідацію.

З дня створення ліквідаційної комісії до неї переходять повноваження по управлінню справами суб'єкта. Крім того, ліквідаційна комісія розміщує в друкованих органах повідомлення про ліквідацію, порядок і строки заяви претензій кредиторами, а явних (відомих) кредиторів повідомляє персонально в письмовій формі протягом 10 днів чи у спеціальні строки.

Одночасно комісія вживає заходи щодо стягнення дебіторської заборгованості, виявлення вимог кредиторів, оцінює наявне майно суб'єкта, розраховується з кредиторами, складає ліквідаційний баланс, який подається органу, що створив комісію.

Юридична особа є ліквідованою з дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення.

Стаття 112 ЦК встановлює порядок задоволення вимог кредиторів. Так, у разі ліквідації платоспроможної юридичної особи вимоги її кредиторів задовольняються у такій черговості:

- 1) у першу чергу задовольняються вимоги щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, та вимоги кредиторів, забезпечені заставою чи іншим способом;
- 2) у другу чергу задовольняються вимоги працівників, пов'язані з трудовими відносинами, вимоги автора про плату за використання результату його інтелектуальної, творчої діяльності;
- 3) у третю чергу задовольняються вимоги щодо податків, зборів (обов'язкових платежів);
- 4) у четверту чергу задовольняються всі інші вимоги.

Вимоги однієї черги задовольняються пропорційно сумі вимог, що належать кожному кредитору цієї черги.

У разі відмови ліквідаційної комісії у задоволенні вимог кредитора або ухилення від їх розгляду кредитор має право до затвердження ліквідаційного балансу юридичної особи звернутися до суду із позовом до ліквідаційної комісії. За рішенням суду вимоги кредитора можуть бути задоволені за рахунок майна, що залишилося після ліквідації юридичної особи.

Вимоги кредитора, заявлені після спливу строку, встановленого ліквідаційною комісією для їх пред'явлення, задовольняються з майна юридичної особи, яку ліквідовують, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, заявлених своєчасно.

Вимоги кредиторів, які не визнані ліквідаційною комісією, якщо кредитор у місячний строк після одержання повідомлення про повну або часткову відмову у визнанні його вимог не звертався до суду з позовом, вимоги, у задоволенні яких за рішенням суду кредиторів відмовлено, а також вимоги, які не задоволені через відсутність майна юридичної особи, що ліквідується, вважаються погашеними.

3. Банкрутство суб'єктів підприємництва. Процедура банкрутства. Санація боржника. Ліквідаційна процедура.

Банкрутство – це визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури.

Процедура банкрутства може бути розпочата (порушується справа про банкрутство) лише у випадку, якщо безспірні вимоги кредиторів до боржника в сукупності складають не менше 300 мінімальних заробітних плат, які не можуть бути задоволені боржником протягом трьох місяців після встановленого для їх погашення строку, якщо інше не передбачено чинним законом.

Формальною підставою для порушення справи про банкрутство є письмова заява будь-кого з кредиторів або самого боржника до господарського суду.

Банкрутство є досить тривалою і складною процедурою, і до боржника можуть застосовуватися спеціальні процедури – позасудові засоби запобігання банкрутству – домовленість боржника та кредиторів про узгодження умов продовження його діяльності або добровільної самоліквідації, досудова санація, спеціальне управління його майном, мирова угода та примусова ліквідація.

Мирова угода – це домовленість між боржником та кредитором (групою кредиторів) про відстрочку та (або) розстрочення платежів, або припинення зобов'язання за згодою сторін.

Процедура банкрутства, провадження у справах про банкрутство починається поданням відповідної заяви про це боржником або кредитором письмово до Господарського суду.

Боржник зобов'язаний звернутися до господарського суду в місячний термін з такою заявою у *випадках*:

1. Якщо задоволення вимог кредиторів призведе до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами.

2. Орган боржника, уповноважений приймати рішення про ліквідацію боржника, прийняв рішення про звернення до суду з заявою про порушення справи про банкрутство.

3. При ліквідації боржника не за процедурою банкрутства встановлено неможливість боржника задовольнити повністю вимоги кредиторів.

Якщо заява подається кредитором, боржнику передаються копії заяви і доданих до неї документів. Не пізніше 5 днів з моменту надходження заяви суддя виносить та надсилає сторонам та державному органу з питань банкрутства ухвалу про порушення провадження у справі про банкрутство. В ній також вказується про ведення процедури розпорядження майном боржника,

про призначення розпорядника майна, дату проведення підготовчого засідання суду (не пізніше, ніж на 30-й день з дня прийняття заяви), про введення мораторію на задоволення вимог кредиторів. Але суддя може також прийняти рішення про відмову у прийнятті заяви чи про її повернення.

До підготовчого засідання боржник зобов'язаний подати до суду та заявнику відзив на подану заяву.

У підготовчому засіданні суддя оцінює подані документи, заслуховує пояснення сторін та розглядає обґрунтованість заперечень боржника. З метою виявлення всіх кредиторів та санаторів за результатами засідання суд виносить ухвалу щодо зобов'язання боржника подати до офіційних друкованих органів у 10-денний строк за свій рахунок оголошення про порушення справи про банкрутство.

Крім того, суд визначає:

- розмір вимог кредиторів;
- дату складання розпорядником майна реєстру вимог кредиторів (не пізніше 2 місяців та 10 днів з дати проведення підготовчого засідання);
- дату наступного засідання суду (не пізніше 3 місяців та 10 днів з дати проведення підготовчого засідання);
- дату проведення перших загальних зборів кредиторів (не пізніше 3 місяців та 10 днів з дати проведення підготовчого засідання);
- дату засідання суду, на якому буде винесено ухвалу про санацію боржника або про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури, або про припинення провадження у справі про банкрутство (не пізніше 6 місяців з дати проведення підготовчого засідання).

Санація розглядається як запобіжний засіб щодо банкрутства.

Санація – це система заходів, що здійснюється під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання визнання боржника банкрутом та його ліквідації, які спрямовані на оздоровлення фінансово-господарського становища боржника, а також задоволення в повному обсязі вимог кредиторів шляхом кредитування, реструктуризації підприємства, боргів і капіталу та (або) зміну організаційно-правової та виробничої структури боржника.

В місячний термін з моменту опублікування оголошення про банкрутство кредитори та санатори звертаються з відповідними заявами до суду та до розпорядника майна.

Господарський суд за клопотанням комітету кредиторів виносить ухвалу про проведення санації (строк санації не більше 12 місяців, але може продовжуватися ще на 6 місяців чи скорочуватися) та призначення керуючого санацією. Керуючий санацією в 3-місячний термін з дня прийняття рішення про санацію зобов'язаний подати комітету кредиторів для схвалення план санації боржника.

Комітет кредиторів скликається в 4-місячний термін з дня винесення ухвали про санацію, розглядає план санації і може прийняти одне з рішень:

- схвалити план і подати його на затвердження Господарському суду;
- відхилити план санації і звернутися до Господарського суду з клопотанням про визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури;

– відхилити план санації і звернутися до суду з клопотанням про звільнення керуючого санацією та призначення нового керуючого санацією.

Господарський суд затверджує план санації, про що виноситься ухвала. Якщо план санації не подається до суду протягом 6 місяців з дня винесення ухвали про санацію, суд може прийняти рішення про визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури.

За 15 днів до закінчення санації чи за наявності підстав для дострокового припинення санації керуючий санацією зобов'язаний надати зборам кредиторів письмовий звіт і повідомити про час і місце проведення зборів (не пізніше 10 днів після закінчення процедури санації).

За результатами розгляду звіту збори приймають одне з рішень:

1. про виконання плану санації, закінчення процедури санації та відновлення платоспроможності боржника;
2. про звернення до суду з клопотанням про дострокове припинення санації у зв'язку з відновленням платоспроможності боржника;
3. про звернення до суду з клопотанням про продовження процедури санації;
4. про звернення до суду з клопотанням про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури;
5. про укладання мирової угоди.

Якщо зборами не прийнято жодне з цих рішень чи рішення не подано до суду протягом 15 днів з дня закінчення санації, суд розглядає питання про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури, про що виноситься постанова господарського суду.

Ліквідаційна процедура має за мету припинення діяльності суб'єкта підприємницької діяльності, визнаного судом банкрутом з метою здійснення заходів щодо задоволення визнаних судом вимог кредиторів шляхом продажу його майна (строк – 12 місяців і може продовжуватись ще на 6 місяців). З цього дня припиняється повноваження органів управління банкрута та призначається ліквідатор, який в 5-денний строк з дня прийняття постанови про визнання боржника банкрутом здійснює опублікування цих відомостей в офіційних друкованих засобах.

Ліквідатор може виставити на відкриті торги майно банкрута, якщо інше не встановлено комітетом кредиторів. Після завершення розрахунків з кредиторами ліквідатор подає до суду звіт та ліквідаційний баланс. Господарський суд після заслуховування звіту і думки членів комітету кредиторів виносить ухвалу про затвердження звіту та балансу. Якщо майна не залишилося, суд виносить ухвалу про ліквідацію банкрута, про що повідомляє відповідні органи. Якщо майно залишилося, особа вважається такою, що не має боргів і може продовжувати діяльність.

5. Стягнення боргів з банкрута та порядок задоволення вимог кредиторів.

Майно, на яке звертається стягнення у ліквідаційній процедурі, оцінюється арбітражним керуючим у порядку, встановленому про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність. Після проведення

інвентаризації та оцінки майна банкрута, ліквідатор розпочинає продаж майна банкрута на відкритих торгах, якщо комітетом кредиторів не встановлено інший порядок продажу майна банкрута.

Черговість задоволення вимог кредиторів (ст. 31 Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”):

1. а) вимоги, забезпечені заставою;
б) виплата вихідної допомоги звільненим працівникам банкрута;
в) витрати, пов’язані з провадженням у справі про банкрутство;
- 2) вимоги із зобов’язань банкрута перед працівниками підприємства – банкрута (за винятком повернення внесків членів трудового колективу до статутного фонду підприємства), крім вимог, задоволених у першу чергу, зобов’язань, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров’ю громадян, шляхом капіталізації відповідних платежів у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, зобов’язань зі сплати страхових внесків на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування, а також вимоги громадян – довірителів (вкладників) довірчих товариств або інших суб’єктів підприємницької діяльності, які залучали майно (кошти) довірителів (вкладників);
- 3) щодо сплати податків і зборів;
- 4) вимоги кредиторів, не забезпечені заставою, в тому числі й вимоги, що виникли із зобов’язань у процедурі розпорядження майном боржника чи у процедурі його санації;
- 5) вимоги щодо повернення внесків до статутного фонду;
- б) інші вимоги.

Тема. Право власності. Правовий режим майна суб’єктів господарювання.

1. Поняття власності та право власності в Україні.
2. Підстави виникнення та припинення права власності.
3. Сутність права господарського відання, права оперативного управління.
4. Поняття майна у сфері господарювання та джерела формування майна суб’єктів господарювання.

1. Поняття власності та право власності в Україні.

Власність як економічна категорія характеризується привласненням індивідуумом чи групою індивідів матеріальних благ, які створені власне природою або людською працею в процесі виробництва. Таким чином, власність є суспільними відносинами, які складаються між людьми з приводу привласнення матеріальних благ.

Право власності в об’єктивному смислі – це сукупність норм, які регулюють відносини по володінню, користуванню та розпорядженню власником своїм майном; **в суб’єктивному смислі** – це закріплена за власником юридично забезпечена можливість здійснювати ним будь-які дії, що не суперечать закону щодо належного йому майна на власний розсуд.

Право власності є абсолютним, оскільки в такому правовідношенні управомоченій особі (власнику) протистоїть невизначена зобов'язаних осіб (невласників), кожна з яких зобов'язана утримуватися від порушення прав власника.

Зміст права власності складають:

- право володіння;
- право користування;
- право розпорядження.

Право володіння – це юридичне панування особи над річчю, а також фактичне та господарське посідання нею (чи фактична приналежність майна особі).

Володіння річчю може здійснюватись як власником, так і іншими особами на підставі договору з власником чи іншої правовій підставі. Володіння не власника речі визначається законним, якщо воно засновано на правовому титулі (договору чи іншій правовій підставі) та охороняється законом як і володіння власником.

Незаконне володіння може бути двох видів:

- ✓ добросовісне (коли володілець не знає і не може знати про незаконність свого володіння);
- ✓ недобросовісне (коли володілець знав чи повинен був знати про незаконність володіння).

Право користування – це гарантована законом та визнана за власником юридична можливість отримати (здобути) від речі її корисні господарські властивості в процесі особистого чи виробничого споживання, в т.ч. отримувати плоди та доходи.

Право розпорядження – це визнана і гарантована законом можливість власника визначати юридичну долю речі, тобто можливість припинити право власності на неї або тимчасово зупинити здійснення прав володіння та користування.

ЦК передбачає наступні види (форми) власності:

- приватна;
- комунальна;
- державна;
- колективна (за ГК).

Суб'єктами права приватної власності є фізичні та юридичні особи; об'єктами може бути будь-яке майно, крім його видів, які відповідно до закону не можуть знаходитись у власності таких осіб (ст. 325 ЦК).

В державній власності знаходиться майно, в т.ч. кошти, які належать державі Україні; від її імені та в її інтересах право власності здійснюють органи державної влади (ст. 326 ЦК).

У комунальній власності знаходиться майно, в т.ч. кошти, які належать територіальній громаді; управління ним здійснюють безпосередньо територіальна громада та створені нею органи місцевого самоврядування (ст. 327 ЦК).

Стаття 324 ЦК та стаття 13 Конституції закріплюють об'єкти права власності українського народу.

2. Підстави виникнення та припинення права власності.

Право власності виникає та припиняється на підставі юридичних фактів – способів (підстав) виникнення чи припинення права власності. Підстави виникнення права власності поділяються на:

- *первісні*, коли право власності виникає вперше чи незалежно від волі попереднього власника (створення, виробництво, специфікація – переробка, заволодіння – окупація, націоналізація, знахідка, скарб і перехід у власність безгосподарського майна, в т.ч. бездоглядової худоби);
- *похідні*, коли право власності виникає за волею попереднього власника (договори про передачу права власності, спадкування, приватизація, конфіскація та реквізиція).

Підстави припинення права власності (ст. 346 ЦК):

- відчуження власником свого майна;
- відмовлення власника від права власності;
- знищення майна;
- викуп окремих об'єктів...
- звернення стягнення на майно по зобов'язаннях власника;
- реквізиція;
- конфіскація тощо.

3. Сутність права господарського відання, права оперативного управління.

Основа правового режиму майна суб'єктів господарювання, на якій базується їх господарська діяльність становлять право власності та інші речові права: право господарського відання, право оперативного управління та право оперативного використання майна (ч. 1 ст. 133 ГК).

Право господарського відання є речовим правом суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках передбачених законодавством (ч. 1 ст. 136 ГК).

Право оперативного управління – це речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності в межах, встановлених законодавством та власником (уповноваженим ним органом) (ч. 1 ст. 137 ГК).

Суб'єкт господарювання – відокремлений підрозділ (структурна одиниця) господарської організації – використовує надане ним майно для здійснення господарської діяльності на *праві оперативного використання майна* (обсяг майнових правомочностей визначає господарська організація).

4. Поняття майна у сфері господарювання та джерела формування майна суб'єктів господарювання.

Майном визначається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи

використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або зараховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Залежно від економічної форми, якої набуває майно в процесі здійснення господарської діяльності, майнові цінності належать до:

* основних фондів (будинки, споруди, споруди та устаткування, обладнання, інструмент, виробничий інвентар і приладдя, господарський інвентар та інше майно тривалого використання, що віднесена законодавством до основних фондів);

* оборотних засобів (сировина, паливо, матеріали, малоцінні предмети та предмети, що швидко зношуються, інше майно виробничого і невиробничого призначення, що віднесено законодавством до оборотних засобів);

* коштів (гроші в національній та іноземній валюті, призначені для здійснення товарних відносин цих суб'єктів з іншими суб'єктами та фінансових відносин відповідно до законодавства);

* товарів. Товарами у складі майна суб'єктів підприємництва визначаються вироблена продукція (товарні запаси), виконані роботи та послуги.

Джерелами формування майна суб'єктів господарювання є:

1. Грошові та матеріальні внески засновників.
2. Доходи від реалізації продукції (робіт, послуг).
3. Доходи від цінних паперів.
4. Капітальні вкладення і дотації з бюджетів.
5. Надходження від продажу (здачі в оренду майнових об'єктів (комплексів), що належать ним придбання майна іншим суб'єктам).
6. Кредити банків та інших кредиторів.
7. Безоплатні та благодійні внески, пожертвування організацій та громадян.
8. Інші джерела, незаборонені законом.

Тема. Господарські зобов'язання. Господарські договори.

1. Загальні положення про господарські зобов'язання.
2. Господарські договори та їх зміст.
3. Укладання господарських договорів.
4. Виконання господарських договорів та способи забезпечення зобов'язань.

1. Загальні положення про господарські зобов'язання.

Розділ 4 Господарського кодексу визначає господарські зобов'язання, відповідно до положень частини 1 ст. 173 Господарського кодексу, **господарським** визнається зобов'язання, що виникає між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених Господарським кодексом, в силу якого

один суб'єкт (зобов'язана сторона, в тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо) або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона, в тому числі кредитор) мають право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язків.

Господарські зобов'язання можуть виникати:

1) безпосередньо із закону або іншого нормативно-правового акта, що регулює господарську діяльність;

2) з акту управління господарською діяльністю;

3) з господарського договору та інших угод передбачених законом, а також з угод, не передбачених законом, але таких, які йому не суперечать;

4) внаслідок заподіяння шкоди суб'єкту або суб'єктом господарювання; придбання або збереження майна суб'єкта або суб'єктом господарювання за рахунок іншої особи без достатніх на те підстав;

5) в результаті створення об'єктів інтелектуальної власності та інших дій суб'єктів, а також внаслідок подій з якими закон пов'язує настання правових наслідків у сфері господарювання (ст. 174 ГК).

Види господарських зобов'язань.

1) **Майново-господарські** – цивільно-правові зобов'язання, що виникають між учасниками господарських відносин при здійсненні господарської діяльності, в силу яких зобов'язана сторона повинна вчинити певну господарську дію на користь другої сторони або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язків (ст. 175 ГК). Майново-господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання, або між господарюючими і негосподарюючими суб'єктами – юридичними особами, на підставі господарських договорів є господарсько-договірними зобов'язаннями (ст. 179 ГК).

2) **Організаційно-господарські** – це господарські зобов'язання, що виникають у процесі управління господарською діяльністю між суб'єктом господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень, в силу яких зобов'язана сторона повинна здійснити на користь другої сторони певну управлінсько-господарську (організаційну) дію, або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язків.

3) Статтею 177 ГК також визначені **соціально-комунальні зобов'язання**: Суб'єкти господарювання зобов'язані за рішенням місцевої ради за рахунок своїх коштів відповідно до закону створювати спеціальні робочі місця для осіб з обмеженою працездатністю та організувати їх професійну підготовку. Суб'єкти господарювання відповідно до частини четвертої статті 175 ГК можуть, незалежно від статутної мети своєї діяльності, брати на себе зобов'язання про господарську допомогу у вирішенні питань соціального розвитку населених пунктів їх місцезнаходження, у будівництві й утриманні соціально-культурних об'єктів та об'єктів комунального господарства і побутового обслуговування, подавати іншу господарську допомогу з метою розв'язання місцевих проблем. Суб'єкти господарювання мають право брати

участь у формуванні відповідних фондів місцевих рад, якщо інше не встановлено законом, та у виконанні робіт щодо комплексного економічного і соціального розвитку територій.

4) Статтею 178 ГК визначено зміст **публічних зобов'язань**: суб'єкт господарювання, який відповідно до закону та своїх установчих документів зобов'язаний здійснювати виконання робіт, надання послуг або продаж товарів кожному, хто до нього звертається на законних підставах, не має права відмовити у виконанні робіт, наданні послуг, продажу товару за наявності у нього такої можливості або надавати перевагу одному споживачеві перед іншими, крім випадків, передбачених законодавством.

2. Господарські договори та їх зміст.

Стаття 179 ГК встановлює загальні умови укладання господарських договорів. Так, зміст таких договорів може визначатися на основі:

вільного волевиявлення, коли сторони мають право погоджувати на свій розсуд будь-які умови договору, що не суперечать законодавству;

примірного договору, рекомендованого органом управління суб'єктам господарювання для використання при укладенні ними договорів, коли сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст;

типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України, чи у випадках, передбачених законом, іншим органом державної влади, коли сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови;

договору приєднання, запропонованого однією стороною для інших можливих суб'єктів, коли ці суб'єкти у разі вступу в договір не мають права наполягати на зміні його змісту.

Зміст господарського договору становлять умови договору, визначені угодою його сторін, спрямованою на встановлення, зміну або припинення господарських зобов'язань, як погоджені сторонами, так і ті, що приймаються ними як обов'язкові умови договору відповідно до законодавства (ч. 1 ст. 180 ГК).

Так, *зміст господарського договору становлять наступні види умов*:

1) Істотні умови – предмет, ціна і строк договору – без досягнення згоди за істотними умовами договір не може бути укладений;

3) звичайні умови – можуть не включатись до тексту договору, як правило, передбачені законодавством (наприклад, щодо місця виконання зобов'язання);

4) випадкові умови – вони не притаманні даному договору.

Класифікація договорів:

1. в залежності від наявності у сторін прав та обов'язків:

а) односторонні (у однієї сторони є лише права, у іншої – обов'язки);

б) двосторонні (сторони мають кореспондуючі права та обов'язки: праву однієї сторони відповідає обов'язок іншої і навпаки):

2. в залежності від необхідності здійснення кореспондуючих прав компенсаційного характеру:

а) оплатні;

б) безоплатні. В цьому аспекті ЦК передбачено презумпцію оплатності договору:

3. в залежності від моменту, з якого договір вважається укладеним:

а) консенсуальні (договір вважається укладеним з моменту досягнення сторонами згоди за всіма істотними умовами договору). Якщо договір потребує письмової форми, він вважається укладеним з моменту надання йому такої форми;

б) реальні (договір вважається укладеним з моменту передачі предмету договору).

У господарських договорах при їх укладанні необхідна наявність наступних обов'язкових умов:

- відповідність договорів чинному законодавству;
- відповідність договорів статутним цілям та завданням суб'єктів господарювання;
- укладання їх у відповідній формі, передбаченій саме для такого правочину (більшість господарських договорів укладаються у письмовій формі, але в деяких випадках передбачена необхідність додержання типової форми або можливість усної форми, зокрема, якщо договір виконується у момент його вчинення – ст. 216 ЦК);
- повинні підписуватися уповноваженими особами
- додатки до договорів, якщо вони передбачені, обов'язково повинні мати вказівку на це в тексті договору
- передбачати та деталізувати відповідальність сторін за порушення договірних зобов'язань
- вказувати на порядок врегулювання розбіжностей;
- передбачати можливість (неможливість) дострокового виконання договору чи виконання його частинами;
- форс-мажорні обставини;
- наслідки невиконання правочину у разі односторонньої відмови від виконання договору.

3. Укладання господарських договорів.

Загальний порядок укладання господарських договорів передбачений статтею 181 Господарського кодексу.

Господарський договір за загальним правилом викладається у формі єдиного документа, підписаного сторонами та скріпленого печатками. Допускається укладення господарських договорів у спрощений спосіб, тобто шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо, а також шляхом підтвердження прийняття до виконання замовлень, якщо законом не встановлено спеціальні вимоги до форми та порядку укладення даного виду договорів.

Проект договору може бути запропонований будь-якою з сторін. У разі якщо проект договору викладено як єдиний документ, він надається другій стороні у двох примірниках.

Сторона, яка одержала проект договору, у разі згоди з його умовами оформляє договір відповідно до вимог частини першої цієї статті і повертає

один примірник договору другій стороні або надсилає відповідь на лист, факсограму тощо у двадцятиденний строк після одержання договору.

За наявності заперечень щодо окремих умов договору сторона, яка одержала проект договору, складає протокол розбіжностей, про що робиться застереження у договорі, та у двадцятиденний строк надсилає другій стороні два примірники протоколу розбіжностей разом з підписаним договором.

Сторона, яка одержала протокол розбіжностей до договору, зобов'язана протягом двадцяти днів розглянути його, в цей же строк вжити заходів для врегулювання розбіжностей з другою стороною та включити до договору всі прийняті пропозиції, а ті розбіжності, що залишились неврегульованими, передати в цей же строк до суду, якщо на це є згода другої сторони.

У разі досягнення сторонами згоди щодо всіх або окремих умов, зазначених у протоколі розбіжностей, така згода повинна бути підтверджена у письмовій формі (протоколом узгодження розбіжностей, листами, телеграмами, телетайпограмами тощо).

Якщо сторона, яка одержала протокол розбіжностей щодо умов договору, заснованого на державному замовленні або такого, укладення якого є обов'язковим для сторін на підставі закону, або сторона — виконавець за договором, що в установленому порядку визнаний монополістом на певному ринку товарів (робіт, послуг), яка одержала протокол розбіжностей, не передасть у зазначений двадцятиденний строк до суду розбіжності, що залишились неврегульованими, то пропозиції другої сторони вважаються прийнятими.

У разі якщо сторони не досягли згоди з усіх істотних умов господарського договору, такий договір вважається неукладеним (таким, що не відбувся). Якщо одна із сторін здійснила фактичні дії щодо його виконання, правові наслідки таких дій визначаються нормами Цивільного кодексу України.

Крім того, законодавець передбачає особливості укладання окремих видів господарських договорів:

- попередні договори (ст. 182 ГК);
- договори за державним замовленням (ст. 183 ГК);
- на основі вільного волевиявлення сторін, примірних та типових договорів (ст. 186 ГК);
- на біржах, ярмарках, публічних торгах (ст. 185ГК);
- організаційно-господарських договорів (ст. 186 ГК);
- господарських договорів за рішенням суду (ст. 187 ГК).

Стаття 188 ГК передбачає порядок зміни та розірвання господарських договорів. Так, зміна та розірвання господарських договорів в односторонньому порядку не допускаються, якщо інше не передбачено законом або договором.

Сторона договору, яка вважає за необхідне змінити або розірвати договір, повинна надіслати пропозиції про це другій стороні за договором.

Сторона договору, яка одержала пропозицію про зміну чи розірвання договору, у двадцятиденний строк після одержання пропозиції повідомляє другу сторону про результати її розгляду.

У разі якщо сторони не досягли згоди щодо зміни (розірвання) договору або у разі недержання відповіді у встановлений строк з урахуванням часу

поштового обігу, заінтересована сторона має право передати спір на вирішення суду.

Якщо судовим рішенням договір змінено або розірвано, договір вважається зміненим або розірваним з дня набрання чинності даним рішенням, якщо іншого строку набрання чинності не встановлено за рішенням суду.

4. Виконання господарських договорів та способи забезпечення зобов'язань.

Виконання зобов'язань регулюється главою 48 розділу I книги 5 ЦК. Так, зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться (ст. 526 ЦК). Відповідно виконання зобов'язань здійснюється на підставі *двох принципів* – належного і реального виконання.

Місце виконання зобов'язання встановлюється у договорі. Якщо місце виконання зобов'язання не встановлено у договорі, виконання провадиться:

1) за зобов'язанням про передання нерухомого майна – за місцезнаходженням цього майна;

2) за зобов'язанням про передання товару (майна), що виникає на підставі договору перевезення, – за місцем здавання товару (майна) перевізникові;

3) за зобов'язанням про передання товару (майна), що виникає на підставі інших правочинів, – за місцем виготовлення або зберігання товару (майна), якщо це місце було відоме кредиторіві на момент виникнення зобов'язання;

4) за грошовим зобов'язанням – за місцем проживання кредитора, а якщо кредитором є юридична особа, – за її місцезнаходженням на момент виникнення зобов'язання. Якщо кредитор на момент виконання зобов'язання змінив місце проживання (місцезнаходження) і сповістив про це боржника, зобов'язання виконується за новим місцем проживання (місцезнаходженням) кредитора з віднесенням на кредитора всіх витрат, пов'язаних із зміною місця виконання;

5) за іншим зобов'язанням – за місцем проживання (місцезнаходженням) боржника.

Зобов'язання може бути виконане в іншому місці, якщо це встановлено актами цивільного законодавства або впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту (ст. 532 ЦК).

Глава 49 розділу I книги 5 ЦК регулює забезпечення виконання зобов'язання. Так, відповідно до положень ст. 546 ЦК виконання зобов'язання може забезпечуватися неустойкою, порукою, гарантією, заставою, притриманням, завдатком. Крім того, договором або законом можуть бути встановлені інші види забезпечення виконання зобов'язання.

1. Неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання. При цьому предметом неустойки може бути грошова сума, рухоме і нерухоме майно (ч. 1 ст. 549 та ч. 1 ст. 551 ЦК).

Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання (ч. 2 ст. 549 ЦК).

Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання (ч. 3 ст. 549 ЦК).

2. **За договором поруки** поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку. Поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником (ч. 1 ст. 553 ЦК).

3. **За гарантією** банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку. Гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником (ч. 1 ст. 560 ЦК).

4. **Завдатком** є грошова сума або рухоме майно, що видається кредитором боржнику у рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання (ч. 1 ст. 570 ЦК).

5. **В силу застави** кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставодавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави) (ч. 1 ст. 572 ЦК).

Відповідно до положень ст. 4 Закону України “Про заставу” від 2.10.1992 р. предметом застави можуть бути майно та майнові права. Предметом застави може бути майно, яке відповідно до законодавства України може бути відчужено заставодавцем та на яке може бути звернено стягнення, а також майно, яке стане власністю заставодавця після укладення договору застави, в тому числі продукція, плоди та інші прибутки (майбутній урожай, приплід худоби тощо), якщо це передбачено договором.

Предметом застави не можуть бути національні культурні та історичні цінності, що перебувають у державній власності і занесені або підлягають занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання. Також предметом застави не можуть бути вимоги, які мають особистий характер, а також інші вимоги, застava яких забороняється законом.

Предметом застави не можуть бути об'єкти державної власності, приватизація яких заборонена законодавчими актами, а також майнові комплекси державних підприємств та їх структурних підрозділів, що знаходяться у процесі корпоратизації. Предметом застави підприємств державної форми власності, приватизація яких заборонена законодавчими актами, та їх структурних підрозділів, що знаходяться в процесі корпоратизації, можуть бути їх товари в обороті або в переробці.

Стаття 575 ЦК передбачає два види застави – іпотеку та заклад. Так, **іпотекою** є застава нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи; а **закладом** є застава рухомого майна, що передається у володіння заставодержателя або за його наказом — у володіння третій особі.

Законом України “Про заставу” крім зазначених видів передбачено заставу майна, майнових прав, а також товарів в обороті або у переробці.

Кредитор, який правомірно володіє реччю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредитором пов'язаних

з нею витрат та інших збитків має право **притримати** її у себе до виконання боржником зобов'язання (ч. 1 ст. 594 ЦК).

ТЕМА 9. Господарсько-правова відповідальність

1. Поняття та види господарсько-правової відповідальності
2. Підстави господарсько-правової відповідальності
3. Загальна характеристика господарсько-правових санкцій

1. Поняття та види господарсько-правової відповідальності

Господарсько-правова відповідальність є комплексним правовим інститутом господарського права, предметом регулювання якого є господарські правопорушення.

Господарсько-правова відповідальність може бути визначена як правовідносини, які виникають внаслідок вчинення господарського правопорушення між суб'єктами господарювання або між суб'єктом господарювання та органом державної влади чи органом місцевого самоврядування, в результаті чого суб'єкт господарювання, винний у вчиненні правопорушення зазнає несприятливих наслідків майнового або організаційного характеру, які передбачені господарсько-правовими санкціями.

Застосування господарських санкцій повинно гарантувати захист прав і законних інтересів громадян, організацій та держави, в тому числі відшкодування збитків учасникам господарських відносин, завданих внаслідок правопорушення, та забезпечувати правопорядок у сфері господарювання (ч. 2 ст. 216 ГК).

Таким чином, господарсько-правова відповідальність покликана стимулювати належне виконання учасниками господарських відносин господарських зобов'язань. Її головною метою є забезпечення правопорядку в сфері економіки (в господарських відносинах).

Реалізації цієї мети покликані сприяти принципи, на яких базується господарсько-правова відповідальність, закріплені в ч. 3 ст. 216 ГК:

- потерпіла сторона має право на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;
- передбачена законом відповідальність виробника (продавця) за недоброякісність продукції застосовується також незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;
- сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання і також відшкодування збитків не звільняють правопорушника і без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань у натурі;
- у господарському договорі неприпустимі застереження щодо виключення або обмеження відповідальності виробника (продавця) продукції.

Функції господарської відповідальності:

– *компенсаційна функція* (відновлення порушеного майнового стану потерпілого шляхом застосування на його користь компенсаційних, майнових санкцій, які стягуються з правопорушника й усунення наслідків неправомірної

поведінки суб'єкта господарювання);

– *превентивна (попереджувальна) функція* (завдяки застосуванню відповідальності, не тільки усувається факт правопорушення, але й застосовується правові заходи, спрямовані на усунення його причин та умов);

– *охоронна функція* (полягає в охороні законних прав та інтересів учасників господарського обігу та споживачів);

– *стимулююча функція* (можливість чи загроза застосування до правопорушника економічних (майнових) санкцій у разі вчинення ним правопорушення спонукає особу до припинення правопорушення і реального виконання зобов'язання);

– *інформаційна функція* (для учасників господарського обігу інформація про застосування до суб'єкта господарювання – правопорушника заходів відповідальності є питанням доцільності продовження чи існування господарських відносин з таким суб'єктом).

Залежно від юридичної підстави (норм, які порушуються) розрізняють: договірні та позадоговірні порушення. Відповідно, виділяють і *договірну та позадоговірну господарсько-правову відповідальність*. Договірна відповідальність пов'язана з невиконанням або неналежним виконанням суб'єктом господарювання договірних зобов'язань. Позадоговірна відповідальність настає у випадку спричинення шкоди, порушення законодавства про економічну конкуренцію, придбання або збереження майна суб'єкта або суб'єктом господарювання за рахунок іншої особи без достатніх на те підстав тощо).

В залежності від розміру господарсько-правова відповідальність може бути:

а) *солідарною* (ґрунтується на принципі “один за всіх”, що означає її неподільність між солідарними боржниками. Кредитор має змогу задовольнити свої вимоги відразу від одного боржника, наприклад, найбільш платоспроможного. Солідарні боржники залишаються зобов'язаними до моменту повного виконання свого обов'язку, незважаючи на факт виконання іншим боржником певної частини вимог. Така відповідальність має місце у випадках спільного спричинення шкоди, учасників повного товариства між собою за зобов'язаннями такого товариства тощо);

б) *часткова* (окрема відповідальність кожного із співборжників перед кредитором у певній частині, визначеній договором або законом, наприклад, учасників товариства з обмеженою відповідальністю, за зобов'язаннями товариства);

в) *субсидіарна* (має додатковий щодо відповідальності правопорушника характер. Насамперед вимоги висуваються до боржника, і лише у разі неотримання від нього їх задоволення повністю або частково – до особи, яка несе додаткову (субсидіарну) відповідальність. Таку відповідальність, наприклад, несуть учасники товариства з додатковою відповідальністю за зобов'язаннями товариства).

2. Підстави господарсько-правової відповідальності

Відповідно до ст. 219 ГК *підставою господарсько-правової відповідальності* учасника господарських відносин є вчинене ним правопорушення у сфері господарювання (ст. 219 ГК).

Господарське правопорушення – це протиправна дія або бездіяльність учасника господарських відносин, яка не відповідає вимогам норм господарського права, не узгоджується з юридичними обов'язками зазначеного учасника, порушує суб'єктивні права іншого учасника господарських відносин або третіх осіб. Згідно з положеннями ст. 610 ЦК, порушенням зобов'язання є його *невиконання* або *виконання з порушенням умов*, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання).

В залежності від юридичної підстави розрізняються *договірні* та *позадоговірні* правопорушення. До перших, наприклад, можна віднести правопорушення на стадії виникнення зобов'язань, порушення строків виконання зобов'язань, порушення щодо якості поставленої продукції (товарів), виконаних робіт, наданих послуг тощо. До позадоговірних правопорушень належать: порушення законодавства про захист економічної конкуренції, порушення прав власника як поєднаних, так і не поєднаних з позбавленням прав володіння, спричинення шкоди, придбання або збереження майна суб'єкта або суб'єктом господарювання за рахунок іншої особи без достатніх на те підстав тощо.

Науковці виділяють наступні **види правових підстав господарсько-правової відповідальності**:

– нормативні (сукупність норм права про відповідальність учасників господарських відносин);

– господарська правосуб'єктність сторін – боржника і кредитора. Сторонами правовідносин щодо застосування відповідальності цього виду можуть бути суб'єкти господарювання, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також інші учасники господарських відносин (ч. 1 ст. 2; ч. 1 ст. 216 ГК);

– правопорушення у сфері господарювання (ч. 1 ст. 218 ГК), тобто протиправні дії або бездіяльність правопорушника, що порушує права і законні інтереси потерпілої сторони чи заважають їх реалізації. Ця підстава складається з чотирьох елементів – *умов господарсько-правової відповідальності*:

а) *факт господарського правопорушення*, тобто порушення норми закону, умови договору, державного контракту тощо, внаслідок чого завдаються збитки або інша шкода майновим правам та інтересам потерпілого (кредитора). Господарське порушення є наслідком протиправної поведінки господарського порушника. Це може бути дія чи бездіяльність, що порушують правову норму, планове завдання, умови договору тощо;

б) *збитки, завдані порушенням* господарського зобов'язання або установлених вимог щодо здійснення господарської діяльності;

в) *причинний зв'язок* між протиправною поведінкою порушника і завданими потерпілому збитками. Це повинен бути причинно-необхідний зв'язок, коли протиправна дія чи бездіяльність є об'єктивною причиною такого наслідку, як збитки або інша шкода, завдані потерпілому (кредиторові);

г) *вина* правопорушника – учасника господарських відносин. Це негативне суб'єктивне ставлення правопорушника до прав і законних інтересів

потерпілого. При цьому слід мати на увазі застереження закону, згідно з яким учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що вжив усіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення. У разі якщо інше не передбачено законом або договором, суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язання несе господарсько-правову відповідальність, якщо не доведе, що належне виконання зобов'язання виявилось неможливим внаслідок дії непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин за даних умов здійснення господарської діяльності. Не вважаються такими обставинами, зокрема, порушення зобов'язань контрагентами правопорушника, відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів, відсутність у боржника необхідних коштів (ч. 2 ст. 218 ГК).

Сукупність (склад) чотирьох названих умов утворює юридично-фактичні підстави господарсько-правової відповідальності.

Для застосування майнової відповідальності у вигляді відшкодування збитків необхідна наявність усіх чотирьох умов, тоді як для застосування неустойки (штрафу, пені), оперативно-господарських та адміністративно-господарських санкцій досить лише одного з них: факту господарського правопорушення.

Статтею 219 ГК встановлено межі господарсько-правової відповідальності, а також випадки, у яких розмір відповідальності учасника господарських відносин може бути зменшено або суб'єкт може бути звільнений від відповідальності.

Згідно з ч. 3 ст. 219 ГК суд має право зменшити розмір відповідальності або звільнити відповідача від відповідальності, якщо правопорушенню сприяли неправомірні дії (бездіяльність) другої сторони зобов'язання.

Сторони зобов'язання можуть передбачити певні обставини, які через надзвичайний характер цих обставин є підставою для звільнення їх від господарської відповідальності у випадку порушення зобов'язання через дані обставини, а також порядок засвідчення факту виникнення таких обставин (ч. 4 ст. 219 ГК). Мова йде про обставини непереборної сили (форс-мажорні обставини).

3. Загальна характеристика господарсько-правових санкцій.

Господарськими санкціями визнаються (ч. 1 ст. 217 ГК) заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки. У сфері господарювання застосовуються такі види господарських санкцій: відшкодування збитків, штрафні санкції, оперативно-господарські санкції, а також адміністративно-господарські санкції.

1. Відшкодування збитків передбачає відновлення майнового стану суб'єкта господарювання за рахунок іншого суб'єкта – правопорушника. Саме цей вид відповідальності передбачає наявність всіх умов господарсько-правової відповідальності.

Господарський кодекс у ч. 1 ст. 224 визначає юридичні підстави застосування відшкодування збитків: “Учасник господарських відносин, який

порушив господарське зобов'язання або установлені вимоги щодо здійснення господарської діяльності, повинен відшкодувати завдані цим збитки суб'єкту, права або законні інтереси якого порушено”.

Законодавцем також визначено види витрат управленої сторони, які є збитками. Під **збитками** розуміють витрати, зроблені управленою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також неoderжані нею доходи, які управлена сторона одержала б у разі виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною.

Згідно з ч. 1 ст. 225 ГК до складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включаються:

– вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства;

– додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною;

– неoderжаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною;

– матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

Умови і порядок відшкодування збитків встановлені ст. 226 ГК, відповідно до якої учасник господарських відносин, який вчинив господарське правопорушення, зобов'язаний вжити необхідних заходів щодо запобігання збиткам у господарській сфері інших учасників господарських відносин або щодо зменшення їх розміру, а у разі якщо збитків завдано іншим суб'єктам, – зобов'язаний відшкодувати на вимогу цих суб'єктів збитки у добровільному порядку в повному обсязі, якщо законом або договором сторін не передбачено відшкодування збитків в іншому обсязі.

Сторона, яка порушила своє зобов'язання або напевно знала, що порушить його при настанні строку виконання, повинна невідкладно повідомити про це другу сторону. У протилежному випадку ця сторона позбавляється права посилатися на невжиття другою стороною заходів щодо запобігання збиткам та вимагати відповідного зменшення розміру збитків.

Сторона господарського зобов'язання позбавляється права на відшкодування збитків у разі якщо вона була своєчасно попереджена другою стороною про можливе невиконання нею зобов'язання і могла запобігти виникненню збитків своїми діями, але не зробила цього, крім випадків, якщо законом або договором не передбачено інше.

Не підлягають відшкодуванню збитки, завдані правомірною відмовою зобов'язаної сторони від подальшого виконання зобов'язання.

Відшкодування збитків відбувається в претензійно-позовному порядку.

2. Штрафні санкції – це господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання (ч. 1 ст. 230 ГК).

За загальним правилом розмір штрафних санкцій передбачається законом чи договором. Пріоритет у визначенні розміру санкцій надається закону, і лише в тих випадках, коли розмір штрафних санкцій законом не визначено, санкції застосовуються в розмірі, передбаченому договором (ч. 4 ст. 231 ГК).

ГК передбачає різні способи встановлення розміру санкцій договором:

- а) у відсотковому відношенні до суми невиконаної частини зобов'язання;
- б) у певній, визначеній грошовій сумі;
- в) у відсотковому відношенні до суми зобов'язання незалежно від ступеня його виконання;
- г) у кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг).

Порядок застосування штрафних санкцій (співвідношення між збитками і неустойкою) встановлено ст. 232 ГК. Цей порядок дещо відрізняється від співвідношення стягнення збитків і неустойки, встановленого ст. 624 ЦК.

За загальним правилом господарського законодавства якщо за невиконання або неналежне виконання зобов'язання встановлено штрафні санкції, то збитки відшкодовуються в частині, не покритій цими санкціями (*залікова неустойка*).

Законом або договором можуть бути передбачені випадки коли:

- допускається стягнення тільки штрафних санкцій (*виключна неустойка*);
- збитки можуть бути стягнуті у повній сумі понад штрафні санкції (*штрафна неустойка*);
- за вибором кредитора можуть бути стягнуті або збитки, або штрафні санкції (*альтернативна неустойка*).

Нарахування штрафних санкцій за прострочення виконання зобов'язання, якщо інше не встановлено законом або договором, припиняється через шість місяців від дня, коли зобов'язання мало бути виконане.

У випадках, передбачених законом, штрафні санкції за порушення господарських зобов'язань стягуються судом у доход держави.

Статтею 233 ГК вперше в господарському законодавстві передбачено можливість і підстави зменшення розміру штрафних санкцій: у разі якщо належні до сплати штрафні санкції надмірно великі порівняно зі збитками кредитора, суд має право зменшити розмір санкцій. При цьому слід брати до уваги: ступінь виконання зобов'язання боржником; майновий стан сторін, які беруть участь у зобов'язанні; не лише майнові, а й інші інтереси сторін, що заслуговують на увагу. Якщо порушення зобов'язання не завдало збитків іншим учасникам господарських відносин, суд може з урахуванням інтересів боржника зменшити розмір належних до сплати штрафних санкцій.

3. Оперативно-господарські санкції – це заходи оперативного впливу на правопорушника, з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, то використовується самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку (ч. 1 ст. 235 ГК).

Специфіка оперативно-господарських санкцій полягає у застосуванні їх самими сторонами без звернення до судових або інших уповноважених органів, і без згоди іншої сторони зобов'язання, але лише ті оперативно-господарські санкції, застосування яких передбачено договором. І вони застосовуються незалежно від вини суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання.

Відповідно до ч. 1 ст. 236 ГК сторони можуть передбачати у господарських договорах використання таких видів оперативно-господарських санкцій:

а) одностороння відмова від виконання зобов'язання управненою стороною, із звільненням її від відповідальності за це – у разі порушення зобов'язання другою стороною:

– *відмова від оплати* за зобов'язанням, що виконане неналежним чином або достроково виконане боржником без згоди другої сторони;

– *відстрочення відвантаження* продукції чи виконання робіт внаслідок прострочення виставлення акредитива платником, припинення видачі банківських позичок тощо;

б) відмова управненої сторони зобов'язання від прийняття подальшого виконання зобов'язання, порушеного другою стороною, або повернення в односторонньому порядку виконаного кредитором за зобов'язанням (списання з рахунку боржника в безакцентному порядку коштів, сплачених за неякісну продукцію, тощо);

в) встановлення в односторонньому порядку на майбутнє додаткових гарантій належного виконання зобов'язань стороною, яка порушила зобов'язання, зміна порядку оплати продукції (робіт, послуг), переведення платника на попередню оплату продукції (робіт, послуг) або на оплату після перевірки їх якості тощо;

г) відмова від встановлення на майбутнє господарських відносин із стороною, яка порушує зобов'язання.

Перелік оперативно-господарських санкцій, встановлений у ч. 1 ст. 236 ГК, не є вичерпним. Сторони можуть передбачити у договорі також інші оперативно-господарські санкції.

Підставою для застосування оперативно-господарських санкцій є факт порушення господарського зобов'язання другою стороною. Оперативно-господарські санкції застосовуються стороною, яка потерпіла від правопорушення, у позасудовому порядку та без попереднього пред'явлення претензії порушнику зобов'язання (ст. 237 ГК).

Порядок застосування сторонами конкретних оперативно-господарських санкцій визначається договором. У разі незгоди з застосуванням оперативно-господарської санкції заінтересована сторона може звернутися до суду з заявою про скасування такої санкції та відшкодування збитків, завданих її застосуванням.

Оперативно-господарські санкції можуть застосовуватися одночасно з відшкодуванням збитків та стягненням штрафних санкцій.

4. Адміністративно-господарські санкції – це заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків (ч. 1 ст. 238 ГК). Вони встановлюються виключно законом і застосовуються уповноваженими органами державної влади або місцевого самоврядування.

Можна визначити наступні особливості застосування адміністративно-господарських санкцій:

а) підставою їх застосування є порушення встановлених законодавчими актами *правил здійснення господарської діяльності*;

б) застосовуються лише до *суб'єктів господарювання* (а не до всіх учасників господарських відносин);

в) можуть бути застосовані *уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування*;

г) є *заходами організаційно-правового або майнового характеру*;

д) спрямовані на *припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків*;

е) можуть бути встановлені *виключно законами*;

є) можуть бути застосовані до суб'єкта господарювання *протягом шести місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше як через один рік з дня порушення* цим суб'єктом встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності, крім випадків, передбачених законом.

До суб'єктів господарювання можуть бути застосовані *такі адміністративно-господарські санкції*:

1) *вилучення прибутку (доходу)*. Прибуток (доход), одержаний суб'єктом господарювання внаслідок порушення встановлених законодавством правил здійснення господарської діяльності, а також суми прихованого (заниженого) прибутку (доходу) чи суми податку, несплаченого за прихований об'єкт оподаткування, підлягають вилученню в доход відповідного бюджету в порядку, встановленому законом.

Крім того, з суб'єкта господарювання стягується у випадках і порядку, передбачених законом, штраф, але не більш як у двократному розмірі від вилученої суми, а у разі повторного порушення протягом року після застосування цієї санкції – у трикратному розмірі від вилученої суми.

Перелік порушень, за які до суб'єкта господарювання застосовуються зазначені санкції, а також порядок їх застосування визначаються законами;

2) *адміністративно-господарський штраф* (ст. 241 ГК) – це грошова сума, що сплачується суб'єктом господарювання до відповідного бюджету у разі порушення ним встановлених правил здійснення господарської діяльності.

Перелік порушень, за які з суб'єкта господарювання стягується штраф, розмір і порядок його стягнення визначаються законами, що регулюють податкові та інші відносини, в яких допущено правопорушення.

Адміністративно-господарський штраф може застосовуватися у визначених законом випадках одночасно з іншими адміністративно-господарськими санкціями, передбаченими ст. 239 ГК;

3) *стягнення зборів (обов'язкових платежів)*. Відповідно до ст. 242 ГК у разі порушення суб'єктом господарювання встановлених правил обліку або звітності щодо сплати зборів (обов'язкових платежів) або їх несплати чи неповної сплати суму, яку належить сплатити, стягується до відповідного бюджету. Крім того, з суб'єкта господарювання у визначених законом випадках може бути стягнуто штраф у розмірі до п'ятдесяти відсотків належної до сплати суми збору (обов'язкового платежу);

4) *застосування антидемпінгових, компенсаційних чи спеціальних заходів* може мати місце у разі здійснення окремими учасниками господарських відносин зовнішньоекономічної діяльності, пов'язаної з одержанням незаконної переваги на ринку України (здійснення демпінгового імпорту, субсидованого імпорту, а також інших дій, які визначаються законом як недобросовісна

конкуренція), що завдало шкоди економіці України або спричинило загрозу виникнення такої шкоди;

5) *припинення експортно-імпорتنих операцій* (ч. 1 ст. 245 ГК) як санкція застосовується у випадках недобросовісної конкуренції, розміщення валютних цінностей з порушенням встановленого законодавством порядку на рахунках та вкладах за межами України, а також в інших випадках, якщо дії учасників зовнішньоекономічної діяльності завдають шкоди економіці України;

б) *застосування індивідуального режиму ліцензування* - це санкція, що застосовується за порушення суб'єктами господарювання правил здійснення зовнішньоекономічної діяльності щодо антимонопольних заходів, заборони недобросовісної конкуренції та інших правил, якими встановлюються певні обмеження чи заборони у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності;

7) *зупинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання певних видів господарської діяльності; анулювання ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності; обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання*. Ці три види санкцій тісно пов'язані між собою підставами застосування.

Як встановлено ст. 246 ГК, здійснення будь-якої господарської діяльності, що загрожує життю і здоров'ю людей або становить підвищену небезпеку для довкілля, забороняється.

У разі здійснення господарської діяльності з порушенням і екологічних вимог діяльність суб'єкта господарювання може бути обмежена або зупинена Кабінетом Міністрів України, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, а також іншими уповноваженими органами в порядку, встановленому законом.

До підприємств торгівлі, громадського харчування і сфери послуг, що неодноразово допустили реалізацію недоброякісних товарів або систематично порушують встановлені законодавством правила торгівлі та надання послуг або умови зберігання і транспортування товарів, крім господарських та адміністративно-господарських санкцій, передбачених ГК, можуть застосовуватися також спеціально передбачені законом про захист прав споживачів адміністративно-господарські санкції, включаючи вилучення недоброякісних товарів та зупинення діяльності зазначених суб'єктів у встановленому законом порядку. Органи державної влади з питань захисту прав споживачів мають право у випадках і порядку, передбачених законом, приймати обов'язкові рішення про припинення суб'єктом господарювання виробництва продукції (виконання робіт, послуг), відвантаження і реалізації товарів, що не відповідають вимогам нормативних актів;

8) *скасування державної реєстрації та ліквідація суб'єкта господарювання* може мати місце у разі здійснення суб'єктом господарювання діяльності, що суперечить закону чи установчим документам. Скасування державної реєстрації суб'єкта господарювання провадиться за рішенням суду, що є підставою для ліквідації даного суб'єкта господарювання відповідно до ст. 59 ГК. Ліквідація суб'єкта господарювання у зв'язку із скасуванням його державної реєстрації за порушення закону здійснюється в порядку, встановленому статтями 60, 61 ГК.

До суб'єктів господарювання можуть застосовуватися й інші адміністративно-господарські санкції, встановлені ГК та іншими законами.

Суб'єкт господарювання має право оскаржити до суду рішення будь-якого органу державної влади або органу місцевого самоврядування щодо застосування до нього адміністративно-господарських санкцій (ч. 1 ст. 249 ГК).

У разі прийняття органом державної влади або органом місцевого самоврядування акта, що не відповідає законодавства порушує права чи законні інтереси суб'єкта господарювання останній відповідно до ст. 20 ГК має право звернутися до п із заявою про визнання такого акта недійсним.

Збитки, завдані суб'єкту господарювання у зв'язку з неправомірним застосуванням до нього адміністративно-господарських санкцій, підлягають відшкодуванню в порядку, встановленому ГК та іншими законами.